

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Analýza metafor jako univerzální nástroj? Přenesené významy
v textových analýzách**

Bc. Jakub Paleček

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**Analýza metafor jako univerzální nástroj? Přenesené významy
v textových analýzách**

Bc. Jakub Paleček

Vedoucí práce:

PhDr. Ondřej Stulík, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, březen 2019

.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval především vedoucímu této diplomové práce, PhDr. Ondřeji Stulíkovi, Ph.D., za dlouholeté odborné vedení a inspirativní přístup. Za pomoc v průběhu studia děkuji též všem zaměstnancům Katedry politologie a mezinárodních vztahů. Zvláštní poděkování patří manželce, Mgr. Martině Palečkové Tauberové, za bezvýhradnou podporu.

Obsah

1. Úvod	1
2. Tradice hermeneutiky	9
2.1 Stručný exkurs do vývoje novodobé hermeneutiky.....	10
2.2 Hans-Georg Gadamer	13
2.2.1 Rozumění a interpretace	14
2.2.2 Dialektika otázky a odpovědi.....	17
2.2.3 Řeč.....	19
2.3 Paul Ricoeur	20
2.3.1 Konceptualizace vztahu řeči a textu.....	20
2.3.2 Operacionalizace řeči a role přenesených významů	24
3. Analýza metafor	30
3.1 Experiencialistické východisko.....	30
3.2 Konceptualizace metafory	33
3.3 Smysl, význam a kontext	37
3.4 Kritická reflexe analýzy metafor	39
3.5 Příklady aplikace	46
3.5.1 Charteris-Black: analýza metafor prezidentských projevů.....	46
3.5.2 Schäffner: metafory rovnováhy v mezinárodně-politickém diskurzu	49
3.5.3 Petr Drulák: Metafory studené války	52
4. Závěr	55
5. Literatura	58
6. Resumé	63

1. Úvod

Základním tématem této práce je možnost využití textové analýzy přenesených významů v politologii se zaměřením na specifický nástroj sociálněvědního výzkumu, analýzu metafor. Budeme se snažit jak o metodologickou reflexi tohoto instrumentu, tak o reflektování samotného konceptu metafory. Jedná se o téma, které je v sociálních vědách a zejména v politologii přítomné. V mezinárodním prostředí se mu nejpozději od doby vydání Lakoffovi a Johnsonovi práce o metafoře věnuje řada badatelů¹. V českém prostředí jsou v tomto ohledu přední práce politologů Petra Druláka (např. 2008; 2009) a Ondřeje Stulíka (např. 2015; 2016) a zmínit lze též příspěvek dvojice autorů Jiřího Mertla a Ondřeje Hejnala (2013).

Analýza metafor je sociálně vědní metoda² spadající do kategorie textových analýz. Textové analýzy tvoří širokou skupinu sociálněvědních přístupů, jejichž společným prvkem je důraz na signifikantní roli řeči³ při zkoumání sociálních fenoménů (Beneš 2008: 94). Ve společenských vědách existují dva základní přístupy k analýze textu: pozitivistický a hermeneutický (srov. Hájek 2014: 16). Důležitost našeho tématu pramení právě z diskuse o metodologii sociálních věd, která je odborníky vedena mezi těmito přístupy jak na poli teorie vědy, tak i uvnitř jednotlivých sociálněvědních disciplín⁴. Spory se vedou například právě o využití lingvistických metod, jejich relevance a jejich pozice ve vědeckém výzkumu. V politologii, která je v centru našeho zájmu, je možné a svým způsobem přínosné

¹ Např. Jonathan Charteris-Black (University of West England), Rudolph Schmitt (University of Applied Science Zittau) a nejnověji skupina badatelů kolem Artura Coolse, Waltera van Hercka a Koenrada Verryckena (University of Antwerp).

² Pro přesnost uvedeme vztah metodologie a metody. Metodologii chápeme jako „[...] studium vzájemné provázanosti použitých metod“ (Stulík 2016: 63), resp. jejich kritické zhodnocení, které je provázáno s perspektivou daného výzkumu. Metoda je „[...] partikulární schematizace vybraného vědeckého postupu“ (Stulík 2016: 63).

³ Orientační a neúplný výčet příkladů metod spadajících do této široké kategorie je následující: diskursivní analýza, konverzační analýza, analýza narativních struktur, obsahová analýza a analýza metafor (Beneš 2008: 94).

⁴ K této diskuzi v oblasti politologie viz např. Bennett a Elman 2007: 111 – 121, Johnson a Reynolds 2008: 27–59, Gibbons 2006: 563–571.

využití obou zmíněných přístupů. Jejich syntéza sice kvůli odlišným ontologickým pozicím není možná, nicméně oba přístupy přinášejí nové poznání při vědomí toho, že toto poznání není univerzální, nýbrž partikulární a vztažené vždy ke konkrétní a precizované výzkumné otázce. Relevanci analýzy metafor specificky pro politologii se budeme průběžně věnovat v celé práci.

Pozitivismus navazuje na karteziánskou tradici a klasický britský empirismus (Blecha 2007: 30). Základní epistemologická pozice pozitivismu chápe objekt výzkumu jako absolutně poznatelnou věc (Stulík 2016: 35). Podle jeho proponentů mělo být možné – pomocí pozorování vnější skutečnosti – pracovat s empirickými daty o společnosti jako s fakty, poněvadž základní empirická data představují tzv. počitkový materiál, chápaný jako neutrální komplex počitků, vyvolaný smyslovou zkušeností (Blecha 2007: 12–13, 16). Tato fakta tedy pozitivismus chápe jako danosti a nahlíží na ně jako na „[...] empiricky vykazatelné a experimentálně prokazatelné“ (Blecha 2004: 143). Pozitivismus tudíž pracuje s možností objektivního poznání sociálního světa a to, co nelze prokázat experimentální, verifikovatelnou a reprodukovatelnou metodou, považuje za nevědecké⁵ (Gadamer 2010: 303). Je veden snahou vyřadit ze zkoumání vlastní subjektivní hledisko⁶ a orientovat se předmětem výzkumu samotným, tj. věcí o sobě (Sokol 2010: 309). Aby bylo možné nějakým způsobem čistě empiricky uchopit sociální realitu⁷, je nutné ji učinit měřitelnou, resp. převoditelnou na měřitelné záznamy. Ruku v ruce s tím jde vyloučení metafyzických souvislostí, a tedy redukce niterních procesů lidské mysli na matematizovaný⁸ a „[...] kauzálně vysvětlitelný [...]

⁵ Není bez zajímavosti, že zásadní zpochybnění absolutizované verze tohoto přístupu vyšlo z přírodních věd, které se v určité fázi vývoje začaly zabývat jen těžko měřitelnými fyzikálními procesy, jejichž spočitatelné výsledky variiují v závislosti na laboratorních podmínkách a zvolené metodě měření.

⁶ Nicméně role subjektu je v pozitivismu značně ambivalentní. Na jednu stranu „[...] je každý prvotní vjemový impuls pouhým kauzálně vyvolaným počitkem a vše, co s ním lze dále počínat, je pak zcela v moci empirického subjektu“ (Blecha 2007: 44) - tento pohled tudíž nepřipouští, že by se v onom původním počitku nějak projevovala struktura okolní reality, nýbrž vše je „v moci“ onoho subjektu a pouze jeho výkonů. Na druhou stranu dochází k „zapomenutí“ na tento subjekt v tom smyslu, že není bráno v potaz, co subjekt přidává k právě zkoumané realitě jako takové (Blecha 2007: 44, 57).

⁷ Toto čistě empirické uchopení, čisté vidění, slyšení nebo čtení, jsou podle Gadamera „[...] dogmatické abstrakce, které fenomény uměle zužují“ (Gadamer 2010: 94–95).

⁸ Matematika je vědou tautologickou a neříká nic nového o skutečnosti, než že nahrazuje jeden výraz jiným výrazem (Blecha 2007: 21–22).

proud nervových vzruchů“ (Blecha 2007: 13)⁹. K textu proto přistupuje jako ke kvantifikovatelnému objektu, který lze vysvětlit na základě jeho vlastností a funkcí.

Zmíněná objektivita je s pozitivismem velice úzce propojena. V epistemologické rovině implikuje možnost takového poznání, které je nezávislé na „[...] vlastnostech, aktivitách či předpokladech poznávajícího subjektu“ (Blecha a kol. 2002: 295)¹⁰. To znamená, že existuje objektivní realita a tudíž jedna platná, poznatelná a absolutní pravda. Na základě Lakoffovi a Johnsonovi (2002: 203 – 205) konceptualizace můžeme přiblížit další nuance tohoto pohledu. Věci mají inherentní vlastnosti, tedy vlastnosti nezávislé na interagujícím okolí. Poznání těchto věcí je odvislé od naší zkušenosti s nimi (observace a kontakt) a vede k vytváření pojmů a kategorizace. Přestože existuje objektivní realita, člověk má o ní pouze subjektivní soudy, zamlžené psychologickými a kulturními předsudky, kvůli čemuž se na ně nelze spolehnout. Nadto všechno má objektivita i morální rozměr – hodnotí sama sebe kladně, jednak protože jediné její verze poznání je skutečná, a jednak protože je svojí metodou schopna odstranit z názorů předsudky. Tento aspekt je navíc navázán na racionalitu¹¹ a postaven do protikladu iracionalitě, jejímž obsahem je údajně emotivnost¹².

Hermeneutika naproti tomu možnost takového objektivistického uchopení sociální reality odmítá. To, co pozitivismus považuje za fakt, nemůže být z jejího hlediska spolehlivě objektivní. Tzv. fakt naopak významně souvisí s celou paletou

⁹ Avšak i uvnitř empiristicko-pozitivistické tradice se objevila výrazná skepse v oblasti teorie poznání, zformulovaná již Davidem Humem, podle které je sice poznání výsledkem zobecňování řady zkušeností, kdy je na tomto základě predikována zkušenost budoucí a induktivně je tedy vyvozována určitá zákonitost, avšak zároveň v oné inferenci dochází k překročení původní zkušenosti, čímž se takové postulování stává logicky neudržitelným, protože takovýmto způsobem nabyté vědění nelze racionálně obhájit (Parusniková 2007: 162; srov. Blecha 2007: 21).

¹⁰ Podle Mandelbauma je možné objektivitu uchopit následovně: „Určitý soud je objektivním, jestliže se nám jeho pravda jeví tak, že vylučuje, aby byla pravdivá i její negace“ (Mandelbaum dle Ricoeur 2000: 249). Otázkou však zůstává, jak dospět k verifikaci nepravdivosti negace a jak se tedy vyhnout hrozbě nekonečného regresu (problému neukončitelného řetězce dokazování), od Humových dob bolavého místa pozitivisticky pojatých společenských věd (srov. Popper 1997: passim).

¹¹ K problematice racionality jako poměrně problematického konceptu ve společenských vědách, zejména politologii (viz např. Stulík 2017).

¹² Celkově je objektivita postavena do antagonistické pozice vůči subjektivitě, která je vnímána vyloženě negativně, protože díky inkorporaci individuálního subjektivního hlediska do zkušenosti s věcmi ztrácí vazbu na objektivní realitu (Lakoff a Johnson 2002: 203–205).

okolností, včetně niterních procesů subjektu, který fakta nějakým způsobem vnímá. Objektivita, kdybychom ji považovali za možnou, by byla „[...] konstruována z prostředků a podmínek pozorování“ (Blecha 2004: 144). Základy tomuto přístupu položila fenomenologie, která vidí věci jako fenomény, tedy tak, jak se ukazují právě určitému subjektu. Sociální realita podle této noetické pozice není objektivně poznatelná, ale je možné ji interpretovat, nějak jí rozumět a tudíž ji vysvětlit. K analýze textů přistupuje tak, že se jim snaží porozumět „[...] ve vztahu ke kulturnímu a sociálnímu kontextu, jehož jsou součástí“ (Hájek 2014: 16) a toto porozumění následně interpretovat z určitého úhlu pohledu, resp. v konkrétním kontextu. Uznává přitom transcendentální aspekty textovosti, jinými slovy to, že lze vyčíst smysl textu tzv. „mezi řádky“ (Hájek 2014: 16–17). Díky tomu lze v textu zkoumat i metafory jakožto přenesené významy spolu s jejich kontextuálním smyslem neboli to, co tyto výrazy obsahují a jak mohou být míněny. Právě hermeneutika je pro nás výchozím přístupem pro rozbor analýzy metafor jako analytického nástroje, resp. pro rozbor jeho uplatnění v politologickém výzkumu.

Diskuse mezi pozitivismem a hermeneutikou se dotýká samotné otázky role společenských věd, resp. problému jejich demarkace od věd přírodních. Společenské vědy v jisté periodě ovládl právě vzor věd přírodních, jejichž postupy měly být aplikovány – např. podle Davida Huma (srov. Hume 2015: passim) – i na výzkum v oblasti společenských jevů. Na metafyzické předpoklady a způsob uvažování o zkoumaných jevech tudíž nemusel být brán zřetel. Humanitní vědy měly být stejně jako vědy přírodní predikativní (Gadamer 2010: 21). Nicméně podle alternativního pohledu jsou přírodní a společenské vědy tak odlišné, že jejich metody nelze jednoduše přenášet z jedné na druhou. Snaha o poznání společnosti zkrátka vytváří zcela jiný typ vědění než je to, které plyne z poznání fyzikálních objektů a sil (Gadamer 2010: 276–277). Nelze tedy předložit jednu univerzální metodu vědy, naopak je

potřeba vnímat limity jednotlivých metod a promýšlet jejich partikulární aplikovatelnost¹³.

S tím souvisí odlišné chápání společnosti, jejíž zásadní charakter lze vyjádřit aristotelsko-scholastickým pojmem *sensus communis* (obecný smysl), který je jednak schopností, ale především smyslem, který je důležitý pro samotné fungování společnosti, pro její soudržnost (Gadamer 2010: 35, 39)¹⁴. Je v něm vyjádřeno to, že pakliže subjekt ze svého hlediska normativně posuzuje danou věc, neposuzuje pouze ji samotnou, ale nahlíží na ni vždy ve vztahu vůči něčemu dalšímu, tzn. vůči konkrétnímu celku (Gadamer 2010: 49). Z toho plyne nutnost nahlížet společnost v určité komplexitě. Pro její poznání nestačí znát pouze izolované pojmy, ale rovněž také rozumět dalším kontextuálním prvkům, jako jsou pocity, sklony či hodnoty (Gadamer 2010: 41). Tyto prvky jsou samozřejmě nekvantifikovatelné, což ale neznamená, že je nelze zkoumat. Sociálněvědní výzkum začíná u intersubjektivního úhlu pohledu, ze kterého sociální vědec vnímá daný problém. To, o co se dále snaží, je pochopit jiné úhly pohledu: snaží se je vnímat, nějak jim rozumět a následně je interpretovat¹⁵.

Vzhledem k výše vyřčeným základům hermeneutického pohledu na roli společenských věd je patrné, že tyto vědy konstituují vlastní dimenzi výzkumných zájmů a jsou sto v této dimenzi přinést nové poznání. Jelikož však pozitivismus tuto

¹³ O jasném rozdílu mezi společenskými a přírodními vědami hovořil už v 17. století Giovanni Battista Vico, podle kterého je příroda neměnná, zatímco lidská společnost se vyznačuje proměnlivostí (Blecha a kol. 2002: 43).

¹⁴ Pojem *common sense* měl ve skotské filosofii jiné charakteristiky, především odpor vůči akceptování metafyzických souvislostí jakožto čirých spekulací. Nicméně Gadamerův (2010: 3, 40) výklad se odvíjí od luteránského teologa Friedricha Christopha Oetingera, podle kterého je *sensus communis* společenským tmelem. *Sensus communis* nachází Gadamer v oblasti vkusu, který se neopírá o poznání a nehledá rozumové argumenty pro určení toho, co vkusné je, a co nikoliv. Jedná se o oblast, ve které zaujímáme stanovisko, aniž bychom přesně věděli proč. „Vkus je tedy spíše něco jako smysl“ (Gadamer 2010: 49). To samozřejmě vůbec neznamená, že by vkus byl autonomní či netečný. Spíše je na jeho příkladu názorně vidět, jak je myšlení subjektu ovlivňováno nezjevnými souvztažnostmi. Vkus podle Gadamera „[...] svědčí o proměnlivosti všech lidských věcí a o relativitě veškerých lidských [hodnot] [...]“ (Gadamer 2010: 17).

¹⁵ Další rozdíl mezi humanitními a přírodními vědami vidíme spolu s Gadamerem (2010: 251) v jejich cíli. Zatímco přírodní vědy mají své cíle pevně dané a postupují ke stále hlubšímu poznání svého předmětu, humanitní vědy nemohou ke svému bádání přistupovat teleologicky, protože nepracují s pevným předmětem, nýbrž s něčím, co je v zásadě neohraničitelné. Společnost nebo dějiny zkrátka nelze poznat absolutně a ve své celistvosti.

distinkci odmítá, lze předložit předpoklad, že v jeho rámci dochází k paušálnímu chápání věd, tj. k zásadnímu nerespektování rozdílu mezi vědami společenskými a přírodními, resp. rozdílu ve způsobu bytí předmětu jejich zájmu. Zatímco přírodní vědy pracují s ustálenou soustavou zákonitostí (tyto zákonitosti se nemění samy od sebe, lze pouze prohlubovat znalost o jejich fungování), vědy sociální pracují s realitou, ve které je změna možná zevnitř jí samotné (respektujeme-li takovou bytnost lidského vědomí). Z toho plyne odlišné pojetí objektivit (Stulík 2016: 35), nutnost odmítnutí jednotné metodologie věd a v důsledku toho pro účely naší práce i nutnost odmítnutí pozitivistického přístupu ve vztahu k předmětu našeho zájmu, tedy k analýze metafor.

Postup této práce se bude odvíjet od rekonstrukce našeho hlediska, které má ideovou bázi v poststrukturálním paradigmatu¹⁶. V první kapitole pojednáme o tradici novodobé hermeneutiky, která má myšlenkové kořeny v dílech Johanna Martina Chladenia, Friedricha Schleiermachers a Wilhelma Diltheye, ale která byla výrazně posunuta fenomenologií Edmunda Husserla, na něhož úzce, i když kriticky, navázal Martin Heidegger. Zmínění těchto autorů a jejich stěžejních myšlenek nám poskytne základní vhled do problematiky interpretace, nicméně těžiště výkladu se bude soustředit na díla Hans-Georga Gadamera (1900–2002) a Paula Ricoeura (1913–2005), která tvoří jádro hermeneutického přístupu, a která jsou vzhledem k naší práci tematicky relevantní. Druhá kapitola bude věnována samotné analýze metafor. Jejím základem bude ontologie metafory vycházející z díla George Lakoffa (nar. 1941) a Marka Johnsona (nar. 1949), která v oblasti výzkumu metafory představuje interdisciplinárně přijímaný koncept. Tento koncept konvenuje s námi zvoleným přístupem a operacionalizuje metaforu pro posouzení jejího využití v textových analýzách. V závěru práce dojde k zhodnocení univerzality analýzy metafor a předložení podmínek její aplikace v politologickém výzkumu.

¹⁶ Paradigma chápeme na základě Kuhna jako vzor myšlení v určité časové periodě. Jedná se o „[...] obecně uznávané vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení“ (Kuhn 2008: 10).

Použitou metodou práce bude kvalitativní obsahová analýza v hermeneutické spirále. Po prostudování prvního textu, konkrétně díla H.-G. Gadamera, selektujeme pojmy, které jsou stěžejní vzhledem k tématu a cíli práce. Vytvoříme tím první kontext. Klíčovými pojmy jsou hermeneutický kruh, horizont, rozumění, význam, smysl, kontext, text, promluva a metafora. Tyto pojmy tvoří kódy, které určíme a strukturujeme pomocí otevřeného kódování. Následně budeme přistupovat k dalším textům zapojených do analýzy, a to obdobným způsobem, přičemž je jako jednotlivosti s jejich partikulárními kontexty budeme neustále vztahovat k celku a naopak. Další texty tedy budeme hermeneuticky zapojovat do celkového rozumění zkoumaného tématu. Budeme odkazovat k dřívějším bodům argumentace, ale vždy s rozvinutější znalostí kontextu (Stulík 2016: 29). Tímto postupem dospějeme k hermeneutickému celku, díky kterému budeme moci operacionalizovat smysl metafory a přeneseného významu.

Naším konkrétním výzkumným problémem je otázka univerzality analýzy metafor. Budeme přitom pracovat s předpokladem, že pozitivismus pracuje s výše nastíněným pojetím objektivitu, kterou lze ve vztahu k analýze metafor jako výzkumné metodě chápat jako univerzální aplikovatelnost a reprodukovatelnost. Pozitivistické uchopení objektivitu je ovšem problematické z hlediska poststrukturalismu, který jako širší ideové zázemí hermeneutiky tvoří základní východisko naší práce. Z toho vyplývá důležitost filosoficko-metodologické reflexe dané metody a cíl naší práce, kterým je zhodnocení univerzality, se kterou pracuje analýza metafor. Analýzu metafor jako univerzálně aplikovatelnou metodu v sociálněvědním výzkumu lze buď odmítnout, nebo ji lze jako univerzální potvrdit, za současného zpřesnění podmínek její aplikace, redefinování jejích výstupů a přeformulování vlastní filosofické báze¹⁷, která může spočívat v určení jiného významu objektivitu. Vzhledem k tomu předkládáme následující výzkumné otázky. Je

¹⁷ Filosofickou bází máme na mysli určitý propojený systém, tvořící základ myšlení o daných věcech. Z toho základu se odvíjejí sociálněvědní teorie (Hušek 2003: 24).

analýza metafor v sociálněvědním výzkumu z hlediska poststrukturalismu univerzálně použitelnou metodou a v jakém smyslu? Jaké metodologické podmínky analýzy metafor v sociálněvědním výzkumu mají být stanoveny tak, aby tento koncept odpovídal námi zvolenému hermeneutickému přístupu? Odpověďmi na tyto otázky dosáhneme přínosu práce, který spočívá v metodologickém zpřesnění použití konkrétní textové analýzy v sociálních vědách, specificky v politologii, ve které jsou tyto metody využitelné při kritickém posuzování politických diskurzů, obsahujících přenesené významy.

2. Tradice hermeneutiky

Hermeneutika je naukou o interpretaci. Podle Ricoeura (2007: 321) vznikla z důvodu existence neporozumění, ipso facto z potřeby porozumět. V širokém pojetí se jedná o metodu společenských věd používanou k popisu společenských útvarů, jako jsou např. dějiny, kultura atd. (Blecha 2007: 239). Je jak teorií, tak praxí či technikou, která byla původně aplikována na interpretaci textů – nejprve biblických a právních, poté jakýchkoliv (Stulík 2016: 41; Gadamer 2010: 155, 161; Gadamer 2011: 84). Jejím úkolem tedy bylo odborným postupem odhalit původní smyslu textů. Je totiž velmi obtížné, ne-li nemožné, porozumět doslovnému smyslu všech částí daného díla, protože jednotlivým částem dává smysl jedině celek, jehož jsou součástí. Tento aspekt se nazývá kruhový poměr celku a částí: všem jednotlivostem textu musíme rozumět z kontextu celku a v dějinných souvislostech¹⁸. Platí to jak o každé větě, tak o obsazích, o nichž tyto věty hovoří a jedná se o základní stavební prvek hermeneutické interpretace (Gadamer 2010: 162–164).

Hlavní pointou novodobé hermeneutiky je etablování takového vědeckého přístupu, který by byl vhodnou bází pro výzkum společenských jevů, jelikož pozitivismus jako hlavní konkurenční přístup v tomto ohledu podle námi zkoumaných fenomenologů a hermeneutiků nutně selhává. Podle hermeneutiky zkrátka není možný výzkum, který by zcela absentoval výzkumníkův úhel pohledu. U Husserla se sice rezidua takového pokusu objevují (viz níže), avšak později je poukázáno na jejich karteziánský původ a u Heideggera a Gadamera už dochází k plnému akceptování vkladu předporozumění¹⁹ jedince. Hermeneutika se tedy směřuje „s tím, že to, co popisuje, sama ovlivňuje nebo vyvolává, [a] že to, co může být objektivováno, je vždy a stále součástí subjektivního prožívání“ (Blecha 2007: 239–240). Fenomény, které zkoumají společenské vědy, jsou podle hermeneutické pozice prchavé, neměřitelné

¹⁸ Je třeba dát si pozor na to, abychom dílo neuzavírali do určité jednoty. Taková metoda interpretace by byla dogmatická (Gadamer 2010: 163). Jak uvidíme dále, kontext musí být komplexnější povahy.

¹⁹ Předporozumění je hermeneutický termín, který znamená, že k dané věci existuje ze strany interpreta již nějaký vztah, který nebyl vytvořen postupem rozumění, nýbrž je předpokládán (Gadamer 2010: 289).

(ibid) a nekvantifikovatelné a hermeneutika se proto o nic z toho nesnaží. Namísto toho říká, že těmto fenoménům lze nějakým způsobem porozumět, přičemž klademe důraz na ono „nějakým způsobem“. Znamená to, že danému jevu rozumíme z určitého (neúplného, neuzavřeného) úhlu pohledu, pomocí určité metody a za využití tří hlavních nástrojů: empatie, imaginace a interpretace.

Kořeny hermeneutiky v rétorice, teologii a právu ponecháme stranou a těžiště našeho zájmu se bude soustředit na novodobou tradici, která byla významně ovlivněna fenomenologií Edmunda Husserla. K jeho dílu si dovolíme pouze stručnou odbočku, nezbytnou kvůli komplexnosti naší filosofické báze a pojmového aparátu, ze kterého současná hermeneutika čerpá. Poté přehledově uvedeme příspěvky vybraných teoretiků hermeneutiky, které nám otevřou prostor pro obsáhlejší pojednání o dílech dvou autorů, Hanse-Georga Gadamera a Paula Ricoeura, v jejichž dílech hermeneutika kulminuje.

2.1 Stručný exkurs do vývoje novodobé hermeneutiky

V dlouhém období vlastního vývoje byla hermeneutika pouze technikou, uměním rozumět. Rozumění je stále probíhající a neukončitelný proces, který je zakořeněn v řečovosti a spoluurčován vědomím lidské konečnosti (Moran 2000: 248). Nicméně samo o sobě bylo takto problematizováno až mnohem později. Předchůdcem (romantické) hermeneutiky byl Johann Martin Chladenius, který zavedl pojem hlediska (Sehe-Punct; poprvé použito Leibnizem). Snaží se jím podat, proč se v procesu rozumění textu objevují nejasnosti, které nelze vysvětlit formálními chybami textu a hovoří proto o rozdílu v porozumění dílu a v porozumění autorovu mínění (Grondin 2011: 73–79). Text totiž může obsahovat něco, co jeho autor vůbec nezamýšlel (Gadamer 2010: 168–169). Zdánlivě banální, přesto velmi důležitý poznatek.

Další významnou postavou byl Friedrich Schleiermacher, představitel romantické hermeneutiky. Navazuje na Chladeniovu tezi o nezamýšleném obsahu díla a říká proto, že „[...] umělec, který tvoří dílo, není jeho nejpovolanějším interpretem.“

(Gadamer 2010: 177). Jako úkol si Schleiermacher vytyčil obnovit v porozumění původní určení díla, které je kvůli časovému odstupu třeba vyložit v původním kontextu. Jde tedy o interpretaci, která je reprodukcí původní produkce (Gadamer 2010: 260). Toto pojetí hermeneutiky lze považovat za překonané²⁰, avšak podstatný Schleiermacherův příspěvek spočíval v prohloubení hermeneutické metody tím, že jí učinil nezávislou na zkoumaných obsazích (Gadamer 2010: 156, 178). Hovořil o univerzální hermeneutice, a to ve dvou smyslech. Za první, hermeneutika má jednotný, tedy univerzální postup (nezáleží na jaký druh umění či textu ji aplikujeme). Za druhé, problematizuje možnost neporozumění a zkušenost cizosti, které jsou též univerzální. Právě neporozumění Schleiermacher tematizuje více než rozumění, protože zatímco rozumění je nutno hledat, respektive o něj usilovat, neporozumění nastává samo od sebe. Proto je podle něj hermeneutika „umění vyvarovat se neporozumění“ (Grondin 2011: 93–98). Řešení potom spatřuje v etablování rozumění jako samostatné metodiky, za současného zapojení gramatiky a psychologie. Tím je do hermeneutického rozumění zapojena individualita druhého (Gadamer 2010: 170–171). Vzhledem k výše zmíněnému Schleiermacherovu cíli, tedy rekonstrukce původní myšlenkové konstrukce, je rozumění určitým tvůrčím aktem. Ten je aplikován v hermeneutickém kruhu, kterému Schleiermacher dává jeho ranou podobu.

Na romantickou hermeneutiku navazuje Wilhelm Dilthey a rozšiřuje ji na teorii poznání humanitních věd. Textem, který vyžaduje rozumění, se stává dějinná skutečnost sama²¹. Podle Diltheye je důležité si v rámci humanitních věd uvědomit, že my sami jsme dějinné bytosti a náš život má hermeneutický smysl podle pravidla o vztahu celku a částí. Život sám o sobě má tedy hermeneutickou strukturu a podle

²⁰ Schleiermacher tímto pojetím v podstatě postuloval, že dílu je možné plně rozumět pouze v jeho původním světě a prostředky historických věd jsou nástroje k jeho rekonstrukci (Gadamer 2010: 156). Obnovení původních podmínek ve své celistvosti však zřejmě není možné, protože je v takové operaci nelze izolovat od aktuálního horizontu rozumění (viz níže).

²¹ Dilthey zde navazuje na Leopolda von Ranke a Johanna Gustava Droysena a na jejich výklad dějinné souvislosti. Ranke hovoří o tom, že jakoukoliv věc nelze odvodit pouze z nějakého bodu v minulosti. Banálně řečeno, konkrétní současnost má hlubokou vnitřní vazbu na konkrétní minulost (Gadamer 2010: 187). Droysen pak takovou kontinuitu považuje dokonce za bytnost dějin (Gadamer 2010: 190).

Diltheye tak dokonce tvoří základ humanitních věd²². Důvod k tomu lze vidět v ontologii lidského vědomí, které není nekonečným, aktuálním a v absolutizované formě přítomným intelektem. Toto vědomí je dějinné, je umístěno ve struktuře dějinných souvislostí. Svým životem ve společnosti tak člověk vždy překračuje vlastní partikularitu. Z toho Dilthey vyvozuje apel, že člověk by si měl být vědom vlastní podmíněnosti (Gadamer 2010: 182, 200–213).

Do tohoto vývoje svým životním dílem vstupuje Edmund Husserl. Podle jeho fenomenologie se zkušenost řídí nesubjektivními pravidly. Pakliže předpokládáme alespoň nějakou vlastnost reality, znamená to, že se jedná o vlastnost, která není konstituována myšlenkovým výkonem subjektu, nýbrž existuje před-smyslově. Zdrojem struktur nemůže být pouze subjekt a jím tvořené konvence, nýbrž je v nich projektována realita samotná (Blecha 2007: 47, 50). Na druhé straně objektivita je v zásadě omezena na přírodní vědy, které by s vědami společenskými neměly být směřovány, a pro fenomenologii je pak nezbytné nalézt pro svoji metodologii jiný základ. Husserl ho nalézá v konceptu *sum cogitans*, který o předmětu zkoumání eviduje to, že je individuálně vnímán „[...] v kontextu dalších věcí, v tzv. horizontu poznávání“²³ (Stulík 2016: 35). Podle našeho názoru tak dochází k pokusu o inovativní most mezi objektivismem a subjektivismem a taktéž mezi esencialismem a nominalismem. Pro posouzení tohoto pokusu zde ale bohužel nenajdeme prostor.

Jedním z milníků hermeneutiky je práce Martina Heideggera, který se kriticky vymezil vůči svému učiteli Husserlovi, zejména vůči jeho pojetí transcendentální subjektivity (Pechar 2007: 127–129). U Heideggera dochází k tomu, co Ricoeur popsal jako „[...] naroubování hermeneutického štěpu na fenomenologickou podlož (cit. dle Blecha 2007: 239). Heidegger vypracoval vlastní ontologii, ve které je bytí určováno z horizontu času. Bytí je zde přímo ztotožněno s časem (Gadamer 2010: 229) a má

²² Dilthey se však podle Gadamera nedokázal zbavit karteziánského vlivu a jeho filosofická metodika je induktivní (Gadamer 2010: 216).

²³ Horizont je jedním ze základních pojmů hermeneutiky. Obecně se jedná o „[...] obzor, který z jednoho bodu obsahuje a objímá vše viditelné“ (Gadamer 2010: 265). Horizont jedince je tedy jeho úhel pohledu. Z pozice hermeneutiky je důležité, že se do něj promítají dějinné a sociokulturní souvislosti.

formu pobytu (Dasein). „Pobyt je jsoucno, o kterém nelze říci, že se mezi jiným jsoucnem jen vyskytuje. Toto jsoucno se onticky vyznačuje spíše tím, že mu v jeho bytí o toto bytí samo jde“ (Heidegger 2018: 28, kurzíva v originále). Vyznačuje se tedy starostí o vlastní rozvrh. S tím souvisí nová pozice rozumění, které je povýšeno na původní formu výkonu pobytu, na „[...] původní bytostný charakter samotného lidského života“ (Gadamer 2010: 231). Stal se tím z něj „[...] existenciál a fundament ontologie pobytu“ (Gadamer 2011: 301). Toto rozumění u Heideggera neznamena pouze nějaké distanční uchopení předmětu a ani se nejedná o epistemologickou metodu (Hušek 2003: 93). Je k němu potřeba to, co Gadamer (2010: 232) nazývá zpřístupněním uzavřeného nitra, a tedy komplexní interakce toho, kdo má rozumět s tím, komu má být rozuměno. Dochází tedy k živelnému kontaktu obou horizontů.

Heidegger tedy Husserlovu fenomenologii posunul upozorněním na dějinný a sociální kontext, ve kterém jedinec žije, a který se tudíž do něho a do jeho rozumění promítá. *Sum cogitans* má tedy intersubjektivní charakter (Stulík 2016: 38), což má dalekosáhlý význam pro společenské vědy. Intersubjektivita je fenomén stojící v základu tvorby významů, protože společenské normy nejsou tvořeny izolovanými jedinci, ale naopak jsou vytvářeny, reprodukovány a stimulovány v komplexní společenské interakci, tedy stejné interakci, ve které jsou přenášeny významy. Tyto významy jsou součástí diskurzů a porozumění jim je jedním z úkolů společenských věd, zejména pak politologie kvůli potenciálu odhalovat ideologické konsekvence a působení moci.

2.2 Hans-Georg Gadamer

Hans-Georg Gadamer rozvedl práci svých učitelů Husserla a Heideggera a stal se zakladatelem filosofické hermeneutiky. Ta už není pouhou metodou interpretace textů, ale propracovanou ontologickou a epistemologickou pozicí, v jejímž centru stojí rozumění jako „[...] forma uskutečňování lidského sociálního života, který je v nejzazší formalizaci společenským rozhovorem“ (Gadamer 2011: 213). Filosofická hermeneutika

má tak podle Gadamera (ibid) nárok na univerzalitu, protože v onom společenství rozhovoru je obsažena veškerá lidská zkušenost.

Tematický záběr Gadamerovi práce je velmi široký a my musíme pro tuto práci vybrat několik bodů, které považujeme za nejdůležitější vzhledem k naší snaze o rekonstrukci novodobé tradice hermeneutiky. Na následujících řádcích tedy pojednáme o dějinném vědomí a působení, restauraci humanitních věd inkorporací umění, rozumění a interpretaci a konečně o samotné řeči. Tato podtémata však od sebe nelze striktně oddělit, protože na sobě vzájemně závisí. Budou se tak nutně prolínat. Nakonec je nutné postupovat hermeneuticky, a tedy jednotlivé části neustále vztahovat k celku a naopak.

Jedním z klíčových pojmů Gadamerova myšlení je dějinné vědomí a působení. Dějiny na nás nějakým způsobem působí, což nelze opomenout ani obejít. Časový odstup tedy není jako u Schleiermachera něčím, co je nutné překonat pro interpretaci jako reprodukci původního smyslu, ale něčím, co tvoří kořeny přítomného (Gadamer 2010: 261; Gadamer 2011: 60). Hermeneutika dále pracuje s předpokladem, že člověk rozumí i tomu, co není sdělitelné ve své celistvosti, např. umění (srov. Gadamer 2010: 173).

2.2.1 Rozumění a interpretace

Ten, kdo se snaží o interpretaci, musí nutně počítat s existencí vlastního horizontu nezjevného (Blecha 2007: 246). Proto rozumění probíhá jako splývání horizontů (Gadamer 2010: 326). Gadamer na Husserlově díle kritizoval zejména substancializaci transcendentální subjektivity²⁴ (Blecha 2007: 241). Takto pojatá fenomenologická redukce překračuje původní epistemologický záměr do ontologické charakteristiky, ve které hraje prim aktivita tzv. čistého subjektu (Blecha 2007: 241), tzn. subjektu oproštěného od sítě předporozumění a předsudků, neboli subjektu bez

²⁴ Husserlova fenomenologická redukce operuje se sférou čistého vědomí a odtud s čistým subjektivním já, které sice zamýšlel jako metodologický mezikrok nutný k odhalení eidetického invariantu, ale který nakonec ústí v to, že toto já absolutizuje a uzavírá jej do esencialistického módu (Blecha 2007: 205–215; srov. Husserl 2015: passim).

dějinného a sociálního kontextu. Jenomže hermeneutická tradice už od Heideggera odmítá existenci čistého subjektu a čisté zkušenosti. Gadamer proto odmítá sporný krok uzávorkování vlastního já ve fenomenologické redukci a jeho hermeneutika s vlastním pohledem počítá, protože jeho odstranění v podstatě není možné (Gadamer 1994: 46). Jinými slovy hovoří o nutnosti po celou dobu zůstat přítomen v přirozeném světě (Blecha 2007: 242).

Odtud plyne přepracované pojetí horizontu, který už není chápán jako pevná hranice, nýbrž jako něco, co se neustále proměňuje (Blecha 2007: 242). V Gadamerově hermeneutice tedy horizont není statický a už vůbec není uzavřený, protože je dějinný. Vpravování se do nějakého horizontu pak znamená vzestup k nadřazenému pohledu vyšší obecnosti, ve které je překonávána partikularita obou stran (Gadamer 2010: 268). Při vnímání horizontu druhého²⁵ neztrácíme vlastní horizont, ale zároveň nikdy nekonáme izolovaně²⁶. Zdůrazňujeme, že sledujeme, *jak* se nám jednotlivé věci jeví, nikoliv *co* tyto věci jsou²⁷. Zkušenost s těmito jevy „zpracováváme“ v kontaktu s dřívější zkušeností či v anticipaci budoucnosti. Jinak řečeno necháváme se věcmi ovlivnit.

Gadamer navázal interpretaci na rozumění. V interpretaci jako rozumění²⁸ chápeme vždy „něco jako něco“, přičemž náš horizont rozumění je kvůli intersubjektivnímu charakteru dynamický, tedy ovlivnitelný jinými horizonty (Stulík 2016: 41). Pracujeme v něm s vlastními předsudky, které je třeba narušit, abychom

²⁵ Vždy, když budeme v souvislosti s hermeneutickým rozhovorem mluvit o „druhém“ jako o protikladu „Já“ a „Ty“, musíme mít na paměti, že se nejedná o absolutně oddělené entity, protože jejich bytností v rozhovoru je rozumění, které je vždy nějakým způsobem interpersonální a dialogické. Rozhovor je situace, které rozumění vždy předchází. Tak například při vpravování se do horizontu druhého se jedná o společný akt, na kterém se účastní oba partneři, protože podle Gadamera (2011: 188, 264–265) chceme-li někomu rozumět, neseme si s sebou již něco, co nás s ním spojuje.

²⁶ Ontologie subjektu založená ve filosofii má navíc podle našeho názoru konsekvenci interdisciplinární přesah např. do politického myšlení. O politických důsledcích akceptování izolovanosti subjektu viz např. Arendt 2013: 639–640.

²⁷ Zde vidíme modifikaci klasického esencialismu, který se snaží dobrat k podstatě pojmů pomocí přesného popisu, a tím pádem skrze odhalení jejich esence (srov. Popper 2011: 43), a ptá se tedy „co“ daná věc jest. Oproti tomu Husserlovo zření podstat jako eidetických invariantů klade otázku po způsobu jejich bytí a táže se tedy, „jak“ daná věc jest (Husserl 2001: passim).

²⁸ Rozumění (Verstehen) má dva hlavní překlady. Je buďto rozuměním významu nebo vyznáním se v něčem, tedy schopností „vědět, jak na to“ (Gadamer 1994: 26).

mohli akceptovat jinakost – abychom mohli vidět „něco“ jako „něco jiného“ (Gadamer 1994: 50). V důsledku toho je možné sociálně sdílené rozumění (Stulík 2016: 41)²⁹.

Hermeneutické rozumění pracuje s metodikou hermeneutického kruhu jako postupu, který uplatňujeme vždy při aktu rozumění. Uvidíme ovšem, že tento zásadní koncept překračuje sám sebe jako pouhou metodu a účastní se na formování komplexní ontologie rozumění. Gadamerova koncepce této metodiky navazuje na koncepci Heideggerovu. Podle Heideggera k porozumění (např. konkrétnímu textu) potřebujeme provádět ustavičné rozvrhování. To znamená, že si průběžně rozvrhujeme smysl celku vůči všem jednotlivým a nově vyvstanuvším smyslům. Tento zatím nedokončený proces je tedy jakýmsi revidovatelným před-rozvrhem, neboli před-míněním, z kterého následně plyne před-porozumění. Ve vlastním rozumění pak nejenže nelze dogmaticky trvat na našich původních před-míněních, ale nelze se od nich ani izolovat³⁰. Pro rozumění je nejlepší být si jich vědom, vědět o jejich vlivu a mít zároveň otevřenost k jejich revizi. Naše mínění totiž vstupuje do vztahu k mínění druhého (ať už je za ním řečník nebo text) a být nemusí být ve finále samo změněno, musí se od partnera v dialogu nechat ovlivnit minimálně tak, že s ním vstoupí do dialogu. Znovu podtrhujeme, že v tomto procesu nejde o neutralizaci vlastního já, ale naopak o jeho zahrnutí do vědomého rozumění (Gadamer 2010: 263–239; Gadamer 2011: 97). Skrze tuto bazální vnímavost jak vůči vlastním předsudkům, tak vůči horizontu druhého, do jehož perspektivy se dostáváme, může dojít k překonání neporozumění³¹ (Gadamer 2010: 257).

²⁹ „[...] pospolitost [...] se zřizuje v tom, že si lidé rozumějí“ (Gadamer 2011: 160).

³⁰ Překonání předsudků v osvícenském smyslu je podle Gadamera (2010: 244) sám předsudek. Dříve než si člověk stihne sám porozumět – je-li toho schopen – už si kvůli socializaci nějakým způsobem rozumí. Ani naše vlastní předsudky nejsou původem naše úsudky, nýbrž jsou „[...] dějinnou skutečností [našeho] bytí“ (Gadamer 2010: 245).

³¹ Z výše napsaného také plyne, že člověk není absolutně svobodný a individualizovaný, ale je spíše omezen a podmíněn, přičemž tuto podmíněnost nelze zrušit ani tím, že si ji uvědomíme. Něco jako absolutní rozum není v podmínkách lidské dějinnosti možné. Lidský rozum a tím i jedinec je nutně „[...] trvale odkázán na okolnosti, za nichž se činně uplatňuje“ (Gadamer 2010: 244). Ani za rozuměním tedy nestojí čistá subjektivita. Jedná se o proces, ve kterém se neustále zprostředkovává minulost a přítomnost (Gadamer 2010: 256, 382).

Hermeneutický kruh není bludný. Jde v něm o to, že „[...] celku musíme rozumět z jednotlivého a jednotlivému z celku“, a že „[č]ásti, které se určují z celku, sami také tento celek určují“ (Gadamer 2010: 236). Jedná se tedy o kruhový pohyb od celku k části a zpět, ve kterém postupně, v soustředěných kruzích, dochází k rozšiřování rozuměného smyslu (Gadamer 2010: 257; Gadamer 2011: 55; Gadamer 1994: 41). V tomto pohybu se „[...] odpovědi znovu převracejí v otázky a vyvolávají nové odpovědi“ (Gadamer 2011: 14).

Filosofická hermeneutika se snaží vyjasnit podmínky, za kterých se rozumění děje a je „popisem ontologického strukturního momentu rozumění“ (Gadamer 2010: 259–260)³². Rozumění ve splývání horizontů činíme vždy již tím, že jsme (Gadamer 2011: 54). Dodejme, že po noetické stránce není rozumění pouze reproduktivní činností, nevyčerpá se srozuměním s tím, čemu chtělo rozumět, nýbrž má též produktivní povahu, což znamená, že v interpretaci přidává vždy něco nového. Tímto aktem však nedochází ke kvalitativně lepšímu rozumění o dané věci, pouze k prohloubení rozumění akceptací jiných horizontů. Pokud tedy rozumíme, rozumíme podle Gadamera jinak (Gadamer 2010: 261; Gadamer 2011: 15), tedy nikoli více³³.

2.2.2 Dialektika otázky a odpovědi

Pakliže tedy při porozumění pronikáme do horizontu toho, čemu/komu chceme porozumět, má tento proces formu dialogu otázek a odpovědí, ve kterém se chceme dobrat „otázky, kterou si činný subjekt kladl právě před tím, než jako svou odpověď za sebou zanechal [...] nějakou promluvu či text“ (Blecha 2007: 247). Jak jsme již nejednou zmínili, součástí hermeneutického rozumění je uvědomění a pokud možno také uzávorkování vlastních předsudků³⁴. Jak to ale provést, pakliže si vlastní

³² Omezení hermeneutiky na metodický postup nedokáže použít všechny komponenty takového vlastního postupu. Např. předsudky, které má ten, kdo provádí interpretaci, mohou být skryté a interpret tak s nimi nemůže zacházet vědomě (Gadamer 2010: 260).

³³ Rozumět podle Gadamera nelze méně či více v tomto stupňovitém smyslu. Tím bychom do hermeneutiky zadními dveřmi opět vnesli karteziánské postupy.

³⁴ Nikoliv však jejich odstranění, protože rozumění prostě předsudků v zásadě není možné (Gadamer 2010: 415). Jedná se o metodologicky jiné uzávorkování než v Husserlově epoché, protože v Gadamerově postupu se s předsudky kontinuálně dialogicky pracuje, a jde tak spíše o jejich relativizaci, která má pomoci k účinnější reflexi.

předsudky vůbec nemusíme uvědomovat? Podle Gadamera (2010: 263) má suspendování předsudků strukturu otázky. „Dialektika otázky a odpovědi [...] předchází dialektice výkladu [...]“ (Gadamer 2010: 401). Dorozumíváme se v ní a jejím prostřednictvím se vyjadřujeme.

Klasická sokratovsko-platonská dialektika je postavena na „[...] předchůdnosti otázky vůči veškerému rozkrývajícímu poznání“³⁵ (Gadamer 2010: 315) a následném odpovídání. Tuto otázku klade ten, kdo rozumí. Znamená to, že jakákoliv výpověď o něčem je tedy vždy již otázkou, jejíž situace dává výpovědi vlastní horizont smyslu. V důsledku toho je i samo rozumění odvislé od předchůdného porozumění otázce, na kterou odpovídá. Zároveň je třeba si uvědomit, že každá otázka je něčím motivována a odhalení jejího plného smyslu je nemožné (Gadamer 2011: 51–53, 98–99). Jinými slovy, abychom se něco dozvěděli, je třeba se na to tázat a být otevřený k možnostem v odpovědích³⁶. V rámci této otevřené spornosti je v odpovědích – stručně řečeno – obsažena možnost ano i ne, tedy fundamentální dialektický protiklad. Dialektika zde tedy není instrumentem k poznání pravdy, ale uměním vést otevřený rozhovor, a to nejen v dialogu mezi dvěma lidmi nebo mezi textem a čtenářem, ale i v dialogu se sebou samým (Gadamer 2011: 13–14, 98). Řečeno tedy spolu s Platónem, dialektika je uměním myslet (Gadamer 2010: 317).

„[R]ozumění řečenému musí být myšleno ze situace dialogu“ (Gadamer 2011: 13) a takový rozhovor, jak již víme, je strukturovaný otázkami a odpověďmi³⁷. Interpretovaný text svému interpretovi klade otázku, od jejíhož rozumění se odvíjí rozumění textu. Jinak řečeno, pro rozumění je nutné se jakoby tázat textu a textu tedy rozumět jako odpovědi na otázku, která je otevřená (viz výše), a odpovědi na ní je neuzavřené pole možností. Takto popsaným způsobem, tedy v rozumění, pak dochází k výše popsanému splývání horizontů (Gadamer 2010: 320–326). Odehrává

³⁵ Předpokladem je tedy vědění o nevědění (Gadamer 2010: 317).

³⁶ Gadamer (2010: 315) tu má na mysli opravdovou otázku, která se vyznačuje tím, že neanticipuje určitou odpověď, a je tedy v tomto smyslu otevřená (přestože ohraničena vlastním horizontem).

³⁷ Text samozřejmě nepromlouvá, to až my jej „přivádíme k řeči“ (Gadamer 2010: 326).

se v komunikaci mezi dvěma rozdílně situovanými vědomími, kde dochází k protínání jejich pohledů.

2.2.3 Řeč

Poslední námi zmíněnou částí Gadamerovi hermeneutiky bude sama řeč. Její pojetí je u Gadamera odlišné od klasického lingvistického strukturalismu tím, že jazyk nechápe jako strůjce porozumění, nýbrž jako médium (Moran 2000: 248), byť médium nepostradatelné, protože právě v řeči se rozumění odehrává (Gadamer 2000: 5). Jednoduše řečeno, v ontologické posloupnosti tu jsou nejprve věci, a až poté slova o nich. Právě proto je v promluvě vždy přítomen celý intersubjektivní (dějinný a sociální) horizont, tzn. i to, co zůstalo nevyřčeno a nezaznamenáno. Promluva tedy nikdy není holá (čistá promluva), nýbrž je spjatá s významovým polem, které je ve svém celku nevyjádřitelné.

Důležitost (bytostně dialogické) řeči pro hermeneutiku tedy plyne z toho, že se v ní odehrává rozumění (Gadamer 2000: 7). Gadamer (2010: 326) přímo zdůrazňuje, že „[r]ozumění [...] je vlastním výkonem řeči.“ Znamená to, že rozumění je bytností řeči, tedy že bez toho, aby jí někdo rozuměl, by vůbec neexistovala (Gadamer 2000: 30–31). Tato řeč nemá samostatné bytí, protože toho nabývá až v rozhovoru³⁸ (Gadamer 2010: 378, 380), a už vůbec není individualizovaná. Naopak, řeč je sociální povahy. Dokonce se v rozhovoru vytváří, je též dějinná (Gadamer 1998: 601–602) a zahrnuje vztah k druhým. Opět však zdůrazněme, že toto nemá implikovat původnost řeči či jí dokonce stavět do role absolutní determinanty jedince a společnosti³⁹. Řeč je tedy z logiky její bytnosti lidská, je skrze ni tvořen lidský svět. Fenomenologicky řečeno, svět se skrze ni vyjevuje. V řeči dospíváme vždy k nějakému názoru světa. Svět o sobě tím však není relativizován. Gadamer naopak podtrhuje, že existence světa je na člověku a jeho názoru nezávislá. Avšak přesto, že svět existuje sám o sobě,

³⁸ Rozhovor a dorozumívání však Gadamer nepojímá teleologicky. Jsou pro něj životním procesem vyjevování světa (Gadamer 2010: 380). Ve shodě s Aristotelem tedy Gadamer (2010: 380) poukazuje na to, že nedochází nejprve ke shodě na řeči a pak k jejímu konstituování, ale naopak v řeči již vždy žijeme, což znamená, že se socializujeme již v řečovém společenství.

³⁹ Banálně řečeno, slovo má původ v intelektu, ne naopak (Gadamer 2010: 362).

my jej vnímáme v kontinuálním a dynamickém perspektivním odstínění⁴⁰. Shrnujeme tedy, že svět se nám nějak podává a toto podání je řečové. Ten, kdo toto podání vnímá, mu nějak rozumí a tento proces komunikace je taktéž sociální a dějinný. Všechny tyto elementy pak tvoří hermeneutickou zkušenost (Gadamer 2010: 342, 377–394).

2.3 Paul Ricoeur

Filosofie Paula Ricoeura navazuje na výše popsanou tradici. Vůči svým předchůdcům se ale zároveň vymezuje, přestože návaznost na jejich díla vnímáme velmi zřetelně. Ve svém díle se Ricoeur soustředí na celou paletu dalších témat, my však z této rozsáhlé práce vybereme dvě oblasti, které mají vztah k formulování paradigmatu této práce a k jejímu obsahovému zaměření, tedy k analýze metafor. První oblastí je vztah řeči a textu a jejich konceptualizace, která nám dovolí zpřesnit působnost hermeneutiky v Ricoeurově podání. Druhou oblastí se budeme pohybovat na nižší úrovni specifikace textových figur.

2.3.1 Konceptualizace vztahu řeči a textu

Námi výše tematizovaná Gadamerova Pravda a metoda by se podle Ricoeura měla spíše jmenovat Pravda *či* metoda, což by snad lépe vystihovalo alternativu dvou pólů, kterou Ricoeur vystihl tak, že „buď užíváme metodologický přístup, ale ztratíme ontologickou hutnost zkoumané skutečnosti,“ – viz Gadamerem kritizovaná redukce hermeneutiky na metodu – „anebo uplatníme postoj pravdy, ale v tom případě musíme rezignovat na objektivitu humanitních věd“ (Ricoeur 2004a: 27). Tuto dichotomii Ricoeur odmítá a pokouší se ji překonat. Možnost k tomu vidí proto, že přestože existují předsudky a předmínění dané dějinným vědomím a socio-kulturním kontextem, je zároveň možné tyto předsudky vystopovat (určit co je a co není předsudek) a podrobit je zkoumání (Ricoeur 2000: 172).

⁴⁰ K porozumění vnímání jako dynamického perspektivního odstínění nám pomůže Blechův (2007: 150) příklad vnímání hrnku: díváme-li se na hrnek shora, vidíme do něj kruhový otvor. Nakloníme-li hrnek na stranu, místo kruhového otvoru vidíme elipsu. Eidetickým invariantem otvoru hrnku ovšem není ani kruhovost, ani eliptičnost, ale skloubení těchto jevových forem, jejichž dynamická dialektika nám dovoluje hrnku porozumět a napít se z něj.

V oblasti, kde Gadamer hovoří o tom, že v dialogu jeho účastníci v zájmu dosažení srozumění jaksi ustupují do pozadí, se Ricoeur (2004a: 27) táže na to, jak je tomu v případě, že se nejedná o řečovost, nýbrž o textovost a zprostředkování se tedy neděje mluvou, nýbrž textem. Navíc díky tomu, že text není dočasným okamžikem, ale naopak má určité trvání a přežívá jak dobu svého vzniku, tak i život svého autora, umožňuje fixovat vyprávění konstituované jedincem a dostává se v průběhu času do stále nových souvislostí a kontextů (Blecha 2007: 249–252).

Text tedy pro Ricoeura není pouze jeden z druhů komunikace, a z toho důvodu promýšlí jeho další vlastnosti. Text jako písemný projev nelze interpretovat přímo, tzv. „za pochodu“ jako živou aktuální ústní promluvu. Čím konkrétně je tedy text? Text je (1) uskutečnění mluvy jako promluvy, (2) uskutečnění promluvy jako strukturovaného díla, (3) převedení mluveného projevu do projevu písemného a (4) pole pro existenci světa textu (Ricoeur 2004a: 6, 27). Tyto body představují kritéria textovosti a níže se je pokusíme stručně rozvinout.

V promluvě se projevuje napětí mezi dvěma charakteristikami, jejichž dialektika tvoří odstup jako fundamentální paradigma textu. Jedná se o událost a význam. Událostní charakter promluvy lze nejlépe ozřejmit rozdílem mezi jazykem a promluvou⁴¹. Rozdíly jsou následující. Promluva je určitá událost v tom smyslu, že se děje. Promluva je také určitým sdělením. Jazyk i promluva mají také rozdílné základní jednotky: základní jednotkou jazyka je znak, základní jednotkou promluvy je věta. Promluva, protože je událostí, se odehrává v čase. Naproti tomu jazyk je svým způsobem nadčasový. Pojem jazyk není spojen s žádným konkrétním subjektem, kdežto pojem promluvy je spojen s mluvčím. Dalším rozdílem je to, že znaky jako základní jednotky jazyka „[...] odkazují pouze [opět] na jiné znaky v rámci téhož systému“ (Ricoeur 2004a: 28) a takový systém pak nemá aspekt času a subjektivity. Oproti tomu „v promluvě vždy o něco jde“ (ibid), a vstupuje v ní do řeči konkrétní svět. Posledním rozdílem je fundamentální fakt, že jazyk je pouze systémem znaků, jakási

⁴¹ Ricoeur zde navazuje na Saussurea a jeho trichotomii: řeč (langage), jazyk (langue) a parole jako (pro)mluva. Mluva je „[...] realizace jazyka při komunikaci“ (Saussure 1996: 23).

část materiální báze řečové komunikace, zatímco v promluvě se uskutečňují sdělení směrem ke konkrétnímu partnerovi dialogu (Ricoeur 2004a: 28 – 30).

Nyní je třeba ozřejmit druhý pól konstitutivní dvojice aspektů promluvy, význam. Promluvě je nějak rozuměno, resp. účastníci dialogu jí nějak rozumí, a to právě díky významu, který nese. Promluva sama o sobě může být pomíjivá, protože jako událost zkrátka pomine, ovšem její význam je to, co přetrvá (je identifikovatelný, pozorovatelný a opakovatelný). Jinak řečeno, promluva nabývá na významu tím, že vstupuje do procesu rozumění a výsledně je jí rozuměno jako smyslu (Ricoeur 2004a: 30, 33).

V napětí mezi událostním a významovým charakterem promluvy se vytváří promluva jakožto dílo (Ricoeur 2004a: 30), které má jako celek vlastní charakteristiky: sestává z více základních jednotek (vět) a má určitou kompozici, žánr a styl svého autora (ibid). Díky těmto charakteristikám text získává „podobu vnímatelné ideje“ (Ricoeur 2004a: 34). Ovšem jsou zde ještě zásadnější důsledky: promluvu v díle lze objektivovat, jeho text lze vnímat jako strukturovaný, čímž pádem na něj lze aplikovat strukturální metody a celkově do textové analýzy zapojit explikaci. Ricoeur na tomto místě podtrhuje, že tím neruší rozumějící rozměr hermeneutiky, protože stále platí, že základní jednotky promluvy jsou věty, ve kterých „někdo říká někomu něco o něčem“ (Ricoeur 2004a: 35), čemuž je třeba nějak rozumět, a co je třeba interpretovat. Spíše u něj tedy rozumění a explikace nabývají vztahu synergie. Explikace je zapojena do cesty k porozumění následovně: první noetický krok je chápání jakožto naivní uchopení textu, odhad. Následuje proces vysvětlení, které probíhá validací obsahující argumentaci, konfrontaci a selekci vůči interpretaci. Jinými slovy má tento krok jakožto metoda validovat odhad. Je zde aplikována strukturální analýza, ale kvůli tomu je potřeba text fixovat, tedy vyjmout jej z dějinného kontextu a učinit z něj atemporální objekt⁴². Konečně třetí krok je porozumění jako přepracované chápání. Nyní je tedy lépe vidět Ricoeurovu koceptualizaci odstupu,

⁴² Všimněme si nemalé podobnosti s „uzávorkováním“ ve fenomenologické redukci.

který je do hermeneutiky inkorporován jako část epistemologického postupu – metodologické odstupování (Fridmanová 2005: 195; srov. Ricoeur 1997: 119). V souvislosti s tím Ricoeur zpřesňuje oblast působnosti hermeneutiky na „[umění] rozpoznání promluvy v díle“ (Ricoeur 2004a: 35), kterážto promluva je ovšem „[...] dána výhradně ve strukturách a skrze struktury díla“ (ibid).

Třetí rys textovosti vypovídá o kvalitativním rozdílu mezi mluveným a psaným projevem. Podle Ricoeura text jako písemný záznam nabývá autonomie v tom smyslu, že může nabývat jiných významů, které nemusí plně korelovat se záměry a myšlením jejich autora. Navíc je možné různé čtení stejného textu v různých kontextech a tím i uchopování textu v různém sociokulturním prostředí. Text nabývá autonomie na autorovi, a jak jsme již zmínili, díky jeho formě je možné jej objektivovat (Ricoeur 2004a: 35–36).

S převedením mluvy do písemného záznamu souvisí změna referenční funkce: není již možné odkazovat k realitě tak, jako je tomu v mluveném rozhovoru. Text referuje tak, že jeho promluva reflektuje určité bytí ve světě. Ricoeur za tímto účelem zavádí pojem „svět textu“ (Ricoeur 2007: 226). Obsahem tohoto světa je to, „[...] co je textovým dílem rozvíjeno, odkrýváno a zjevováno“ (Ricoeur 2004a: 35–38), a je to právě to, co je formulováno hermeneutickou interpretací (ibid). Jedná se o „[s]vět, jak jej dílo projektuje“ (Ricoeur 2000: 121), a tedy horizont tohoto díla. „Interpretovat znamená jasně formulovat způsob bytí-ve-světě rozvinutého před textem“ (Ricoeur 2004a: 38, kurzíva v originále). Interpretace světa textu je náplní takové hermeneutiky, které nejde o odhalování autora a jeho záměrů skrytých „za textem“ (Ricoeur 2004a: 35–38, 40)⁴³. Ricoeurově hermeneutice jde o „[...] osvětlení pohybu, jímž text jakoby před sebe rozvíjí svět“ (Ricoeur 2000: 126). Jinými slovy interpretujeme rozvrh světa, ve kterém se rozvrhujeme a do kterého sami sebe projektujeme.

⁴³ Paul Ricoeur s vysokou frekvencí používá výraz svět. Co jím má skutečně na mysli, zůstane bohužel mimo rámec naší práce. Není však od věci zmínit alespoň nástin. Svět (Welt) je kvalitativně odlišným pojmem než prostředí (Umwelt). Prostor jako pouhý prostor je člověku duchovně inertní. Na druhou stranu „svět“ je plný významů a smyslů (Ricoeur 2000: 125).

To, jak příjemce textu tento text vnímá, je tedy dáno konkrétní situací, receptivitou jedince (Ricoeur 2000: 121) a dialektikami v četbě, ve které se setkává svět textu se světem čtenáře v určitém zápase, v rámci kterého dochází k průsečíku jejich horizontů⁴⁴ (Ricoeur 2007: 257). Na to v epistemologické oblasti navazuje Ricoerova nová verze hermeneutického kruhu. Postup v něm je podle něj skutečně kruhový, ale nikoliv konečný a zároveň rozhodně ne bludný. Proto navrhuje mluvit raději o spirále. Pohyb se v ní vrací do stejného bodu jen zdánlivě, ve skutečnosti je v tomto bodě už vždy nějakým způsobem jiný (Ricoeur 2000: 114).

2.3.2 Operacionalizace řeči a role přenesených významů

U Gadamera jsme sledovali problematiku „nezjevného“ jako aspektu řeči, díky kterému jsou v ní přítomny skryté nevyslovené (nevyslovitelné) významy (svět za textem). Ricoeur se oproti tomu soustředí na další dimenzi řeči, která se rozvíjí jakoby před textem (viz výše) a projevuje se tím, že se text nějakým způsobem podává, a že vytváří či přenáší určité významy.

Obecně je hermeneutická tradice typická respektem k nejednoznačnosti a víceznačnosti řeči⁴⁵ (Blecha 2007: 249–252; srov. Gadamer 2011: 167). Právě polysémický charakter řeči je pak jedním z důvodů Ricoeurovi orientace právě na ni (2004a: 5–6). Důsledkem polysémie je, že slova mají různý význam v různých kontextech. To je základním důvodem pro potřebnost interpretace. Kontexty pak mimo jiné hrají roli selekce pro určení hodnoty daných slov v konkrétní promluvě. Jinak řečeno, kvůli polysémii je nutný cit pro kontext, bez kterého je srozumění jen těžko představitelné. Tento akt selekce neboli rozlišování a rozpoznávání a v důsledku tedy přiřazování smyslu jednotlivým slovům v promluvě, již vyžaduje právě interpretaci, nebo spíše je již interpretací.

⁴⁴ Vidíme zde tedy spolu s Ricoeurem jasnou podobnost s Gadamerovým splýváním horizontů (Ricoeur 2000: 121, 124, srov. Ricoeur 2007: 226). Ricoerův průsečík horizontů světů má navíc konkrétní temporalitu, je dočasný (Ricoeur 2007: 257).

⁴⁵ Řeč je meta-instituce, která nás vždy již předchází (Ricoeur 2007: 317). Ricoeur ji chápe jako synonymum diskurzu, jako skutečně používaný jazyk (Fridmanová 2005: 195).

Proto je třeba zpřesnit pole působnosti hermeneutiky. Podle Ricoerovi operacionalizace má řeč tři úrovně. V sestupném řazení, které zároveň vyjadřuje pohyb od spekulativního k spontánnímu (Hušek 2003: 28), se jedná o následující úrovně: (1) úroveň teologické reflexe, jejímž obsahem jsou vysoce racionalizované výrazy, (2) úroveň řeči mýtů a tradičních vyprávění, a (3) symbolická úroveň řeči, „[...] která je vyjádřením zkušenosti určitého společenství“ (Hušek 2003: 28). Právě tato třetí úroveň je oním operačním polem hermeneutiky. Jejím fundamentálním prvkem jsou přenesené významy, především symboly a metafory⁴⁶, přičemž si dovolíme předběžně říci, že právě tyto prvky tvoří základní charakteristiku řeči. Tento vztah je reciproční, protože symbol či metafora mají svou funkci vždy v řeči (Ricoeur 1993: 162, 176). Promyšlení přenesených významů a jejich role v řeči je tedy podstatnou částí Ricoeurovi hermeneutiky. Jejich smysl tkví v tom, že jejich doslovný smysl odkazuje k jinému, nezjevnému či skrytému smyslu, který je uchopen právě skrze onen první doslovný smysl (Ricoeur 2004b: 63). Druhů přenesených významů Ricoeur analyzuje několik: metaforu, metonymii, synekdochu a ironii (Ricoeur 2007: 215). Nicméně jak jsme zmínili výše, pouze poslední dva, symbol a metafora, hrají v Ricoerově filosofii ústřední roli.

Důvodem, proč má být hermeneutika aplikována na úrovni symbolické řeči, je ten, že polysémie se vyjevuje v promluvě a živá promluva je proto fundamentem řeči⁴⁷. Tento jev tvoří most mezi hermeneutikou a rolí přenesených významů a je důvodem, proč chápeme hermeneutiku jako vhodný přístup pro uchopení analýzy metafor a její využití v politologii. Základní jednotkou řeči je věta, protože je nejnižší úrovní diskurzu, tedy nejnižší úrovní, na které se vytváří smysl (Ricoeur 2000: 9). K větě patří kontext její promluvy a dohromady tyto prvky tvoří pole, ve kterém má řeč smysl a z něhož musí být promluva interpretována (Blecha 2007: 249–252; srov. Hájek 2014, Brown-Yule 1983, Charteris-Black 2004, Beneš 2008, Drulák 2008).

⁴⁶ Jak uvidíme níže, symbol má mnoho styčných bodů s metaforou.

⁴⁷ Řeč podle Ricoera nelze redukovat ani strukturalisticky na formální strukturu, ani funkcionalisticky na nástroj komunikace (Blecha 2007: 249–250). Víceznačnost se samozřejmě vyjevuje v živé promluvě i v textu. Živá promluva je fundamentem řeči proto, že je primární formou, která je až následně převáděna do textu.

Níže podáme výklad symbolu a – především – metafory a jejich významu pro hermeneutiku, nicméně pro začátek předložíme myšlenkové jádro toho, proč je Paul Ricoeur považoval za tak důležité. Rozvinul totiž koncept, podle kterého myslíme *na základě* přenesených významů (srov. Hušek 2003: 14), protože jsou to právě tyto prvky, které tvoří zásadní aspekt lidské řeči. Jedná se zde vlastně o změnu pozice přenesených významů z instrumentu řeči k její podmínce. Odtud vyvozujeme, že rozumění je možné pouze skrze zprostředkující prvky, tedy zejména skrze symboly a metafory, protože právě na jejich základě myslíme. Toto rozumění se pak shoduje s interpretací zmíněných přenesených významů.

Po předchozím uvedení do problematiky řeči se nyní můžeme podívat na konkrétní přenesené významy. Ricoeur ve své teorii podává nejprve obsáhlé pojednání o symbolu. V naší práci jej budeme muset ponejvíce vynechat, a to z důvodu koncentrace na druhý zásadní přenesený výraz, metaforu. O symbolu se tak zmíníme alespoň právě ve vztahu k metafoře, protože – jak dále zjistíme – tyto tropy k sobě mají přes výrazné odlišnosti velmi blízko a není mezi nimi čisté kategoriální rozhraní, nýbrž spíše pozvolný významový přechod⁴⁸.

Definici symbolu Ricoeur podává následovně: „Symbolem nazývám jakoukoliv významovou strukturu, v níž smysl přímý, primární, doslovný, poukazuje navíc k jinému smyslu, nepřímému, druhotnému, přenesenému, jenž nemůže být uchopen jinak než skrze smysl první“ (Ricoeur 1993: 161). Tento „[s]ymbol je všude tam, kde se musí interpretovat zjevný smysl, aby se tak odhalil [...] smysl skrytý“ (Ricoeur 1993: 176). Podívejme se na to, co tato definice obsahuje. Za prvé, symbol je nějaká struktura, a to struktura, v níž jsou dva smysly, primární a druhotný. Za druhé, tyto dva smysly jsou propojené referencí jednoho směrem k druhému. Za třetí, toto propojení je tak pevné, že bez něj symbol nemůže nabýt významu, protože bez něj by

⁴⁸ Ricoeur uvádí hierarchizaci metafor, přičemž na nejnižším stupni, na úrovni metafor v izolovaných větách, se metafora a symbol liší velmi zásadně, jak ostatně uvedeme níže. Nicméně na úrovni nejvyšší, tedy na úrovni diskurzivních metafor, nabývají metafory bytostně symbolických významů (viz opět níže).

se struktura symbolu rozpadla. Konečně za čtvrté, symbol má vitální a reciproční vztah k interpretaci, jejíž definici podává Ricoeur následovně: „[...] interpretace je dílem rozumění, které si klade za cíl rozluštění symbolů“ (Ricoeur 1970: 9)⁴⁹. Právě pomocí interpretace je přeneseným významům rozuměno a tato interpretace není niterným procesem izolované mysli, nýbrž jednáním za účasti druhých (Ricoeur 2000: 95)⁵⁰.

Máme tedy nyní k dispozici konceptualizaci řeči, interpretace a symbolu, což nám dalo potřebný základ pro náš vlastní zájem, tedy Ricoeurovo pojetí metafory. Ze všech Ricoeurem zkoumaných tropů má jen metafora skutečně reprezentativní úlohu (Ricoeur 2007: 217). V naší operacionalizaci vyjdeme nejprve z obecné definice metafory. „Metafora je výraz, jehož užití předpokládá porozumění tomu, že to, co je řečeno, je odkazem mimo podobu řečeného, k celku souvislostí, jež lze vystihnout jen přeneseně, obrazem, který se podaří vyvolat“ (Blecha 2007: 249). Metafora je tedy „referencí k realitě“ (ibid). Tento základ je ale třeba rozvinout. Metafora je pro nás klíčovým Ricoeurovým konceptem proto, že je na rozdíl od symbolu vitálně spjata s větou jako základní jednotkou promluvy. Výše zmíněný polysémický charakter řeči je nyní třeba doplnit o charakter kontextuální. Tím máme na mysli citlivost ke kontextu, a tedy schopnost rozpoznávat, který konkrétní smysl z palety smyslů daného výrazu je vhodný pro danou situaci⁵¹. Oba dva prvky, tedy polysémie a kontext, kooperují na fungování řeči, protože polysémie bez kontextu by vyžadovala akurátní výraz pro každou možnou situaci, což je nemyslitelné. Kontext tedy odfiltruje smysly, které se v dané situaci nehodí. Doplňme, že v textu nalézáme základní kontext ve větě, širší pak v celém díle (Hušek 2003: 61). Z toho vyplývá první specifikace: metafora je víceslovným predikativním výrazem ve formě „X jako Y“, který znamená, že vidíme X jako Y (Ricoeur 2004b: 252–253). Tato metaforická výpověď znovu popisuje skutečnost, kterou nelze popsat přímo. Navíc neznamena pouze „vidět

⁴⁹ „[I]nterpretation is a work of understanding that aims at deciphering symbols“ (Ricoeur 1970: 9).

⁵⁰ Kromě uvedeného bychom neměli zapomenout prvek, za který Ricoeur vděčí E. Cassirerovi, totiž že v symbolu je artikulována určitá zkušenost (Ricoeur 2000: 95).

⁵¹ Máme za to, že citlivost ke kontextu patří k obecné schopnosti mluvit (to znamená, že stejně jako můžeme z různých důvodů činit chyby v mluvě, můžeme stejně tak chybovat i v rozpoznání kontextů).

jako“, nýbrž dokonce – korelativně – „být jako“ (Ricoeur 2000: 11), tedy že „X jest jako Y“. Jedná se o referenci, která s sebou nese ontologickou pozici (Ricoeur 2007: 221).

Druhou specifikací je rozdílné fungování metaforu oproti symbolu. Metafora není pouhým slovním substituentem právě proto, že je rozvržena ve větě a jejím kontextu. Obecně se metafora skládá z ohniska a rámce, kde ohnisko jako metaforické slovo v interakci s rámcem jako novým smyslem mění celkový smysl této věty, oproti smyslu doslovnému, tedy původnímu⁵². Vzhledem k výše popsané kooperaci polysémie a kontextualizace však k aplikaci metaforu chybí další prvek, a tím je nové spojení daných slov ve větě takovým způsobem, který vzhledem k širokému kontextu nedává doslovný smysl, a proto je nutné nalézt smysl nový, metaforický, stále vhodný vzhledem ke kontextu věty (Ricoeur 2004b: 128–140). Díky nově nalezenému metaforickému smyslu se ustanovuje i nový vztah mezi danými slovy ve větě, a ten jde ruku v ruce se zhroucením dosavadního doslovného smyslu (Hušek 2003: 64). Při tomto lingvistickém zvratu dochází k dekonstrukci logické výstavby věty a ve stejný moment k rekonstrukci této věty zdánlivě nelogickým způsobem, ve kterém dochází k propojení dosud vzdálených či dokonce protikladných oblastí (Hušek 2003: 64–65). Nová – metaforická – výpověď zakládá nový smysl „[...] na troskách doslovného smyslu, jenž byl zrušen svou vlastní nepřiměřeností“ (Ricoeur 2000: 125).

Ricoeurovo pojetí metaforu je dále výjimečné tím, že metaforu podle něj nelze přeložit, nelze jednoznačně říci: „Tato metafora rovná se...“. To je dáno její živostí. Ricoeur přímo zavádí pojem „živá metafora“ (*la métaphore vive*). Vyjadřuje tím to, že jakmile je jednou metafora uvedena, opakovaným používáním se z ní stává ustálené slovní spojení, které se jakožto výraz s konkrétním významovým obsahem stává součástí jazyka a rozšiřuje tak polysémičnost našich slov (Ricoeur 2007: 221). Mizí tím napětí mezi doslovným a metaforickým smyslem a mizí tím i důvod pro potřebu

⁵² Ricoeur (2004b: 97–102) zde vychází z interakční teorie metaforu Maxe Blacka (srov. Hušek 2003: 62).

metafory (Hušek 2003: 66), protože funkce metafory v jazyce je ta, že jí vyjadřujeme něco, co jinak vyjádřit nedokážeme. Pakliže ale slovník našeho společného jazyka obsahuje výraz, byť víceslovný, který přesně vyjadřuje to, co máme na mysli, nemáme potřebu vytvářet nová slovní spojení výše zmíněným procesem. K metafoře tedy nyní přidáváme tyto prvky: jedná se o vyjádření, které je originální, neustálené a subjektivní. Je tedy inovativním a dynamickým aktem jazyka.

Shrneme-li prozatím uvedené, lze konstatovat, že Ricoeurom tematizovaná řeč, říkající „něco o něčem“ (Ricoeur 2000: 122), není pouze deskriptivní, ale že se v ní zapojuje další dimenze tohoto jejího referenčního potenciálu, kterým je reference metaforická. Díky tomu může řeč odkazovat jaksi mimo svoji slovní polysémickou zásobu a hovořit – dokonce i přidávat nové informace – o těch aspektech bytí světa, o kterých nelze mluvit běžnou nemetaforickou řečí (Ricoeur 2000: 124–125).

3. Analýza metafor

Analýza metafor, stejně jako jakákoliv jiná sociálněvědní metoda, není samostatným instrumentem, ale musí být zasazena do konkrétního ontologického a epistemologického rámce. Vyjdeme-li z výše podrobně popsané hermeneutické tradice, paradigmaticky ukotvené v poststrukturalismu, můžeme analýzu metafor uchopit poměrně přesně vymezeným způsobem a provést též kritickou reflexi analýzy metafor jako konceptu. Právě to bude obsahem této kapitoly, která nám poskytne dostatečnou ideovou bázi pro zamýšlené zhodnocení univerzality analýzy metafor.

3.1 Experiencialistické východisko

Pro účely kritické reflexe analýzy metafor bude nutné začít od konceptualizace metafory samotné. Pro tu je klíčová práce kognitivních lingvistů George Lakoffa a Marka Johnsona. Je pro nás základním výchozím bodem. Lakoff a Johnson ve své teorii metafor⁵³ vycházejí z následující ontologické pozice, kterou nazývají experiencialismem: člověk je součástí světa, k čemuž patří koexistence a kooperace individuálního nitra a jeho okolí. To je i základem pro možnost porozumění (Lakoff a Johnson 2002: 161–162, 175). Toto porozumění se odehrává v jazyce, ale ten není pouhým nástrojem deskripce reality, nýbrž jistým způsobem tuto naši realitu konstruuje. Tím autoři odmítají, že by mohl sociální svět existovat sám o sobě, absolutně nezávisle na řeči. Nejde přitom o to, že by jazyk opravdu realitu v kreacionistickém smyslu vytvářel, ale spíše o to, že má vitální úlohu v tom, jak svět vnímáme, jak se nám jeví.

Lakoffova a Johnsonova konceptualizace metafory, o které pojednáme v následující podkapitole, implikuje určitou teorii porozumění: jelikož v metaforických

⁵³ Odlišují se v ní od Ricoeurova pojetí metafory, a to v jednom konkrétním aspektu. To, co Ricoeur považuje za mrtvou metaforu, která sice byla metaforou v čase svého vzniku a originálního používání, ale postupně v jazyce dostala svůj doslovný význam, považují autoři za objektivistické hledisko (Lakoff a Johnson 2002: 230). Takovou metaforu jako metaforu totiž uznávají, byť ji kategorizují jako usazenou a konvenční. S Ricoeurem se však shodnou na tom, že metafora je něčím daleko víc než pouhým nástrojem řeči. Je jedním ze základních behaviorálních a kognitivních prvků lidské mysli. Ricoeurova analýza myšlení na základě metafor je zde promyšlena do širokých sociálních souvislostí. Výchozím bodem je výzkum jazyka, jehož základní struktury jsou plné různých, mezi sebou souvisejících druhů metafor. Nejprve uvedeme ontologické a epistemologické souvislosti Lakoffovy a Johnsonovy teorie a navážeme konkrétní operacionalizací jejich pojetí metafory.

pojmech interagují různé oblasti zkušeností, musí i rozumění sledovat tuto cestu a neupínat se pouze na definice izolovaných pojmů. Ovšem i při snaze o porozumění metaforickým pojmům, v rámci kterých je jedna zkušenost definována pomocí jiné zkušenosti, se jakoby regresní spirálou dostáváme k oblasti základní zkušenosti⁵⁴. Tyto základní zkušenosti autoři konceptualizují jako zkušenostní gestalty (Lakoff a Johnson 2002: 133). Uvedeme jejich definici: jedná se o jisté „[...] způsoby organizace zkušenosti do *strukturovaných celků*“ (Lakoff a Johnson 2002: 98 – kurzíva v originále). Tyto gestalty „[...] jsou *zkušenostně základní*, protože charakterizují strukturované celky v rámci rekurentní [...] lidské zkušenosti“ (Lakoff a Johnson 2002: 133 – kurzíva v originále). Jedná se tedy o určité multidimenzionální struktury, přičemž tyto dimenze jsou přirozené a – jak podle nás implicitně vyplývá – jsou také dané. Ona akcentovaná přirozenost podle autorů plyne z toho, že tyto zkušenosti získáváme skrze interakci s fyzickým a socio-kulturním prostředím jako tělesné vjemy. I vysoce abstraktní pojmy tak lze vystopovat ke kořenům v přirozené zkušenosti (Lakoff a Johnson 2002: 133). Fedina (2011) to shrnuje přesně: „Člověk konceptualizuje nefyzickou zkušenost na základě zkušenosti fyzické“. V epistemologické rovině to znamená odmítnutí radikálního subjektivismu, a tudíž přijetí určité formy objektivit (viz níže).

Otázka, která je nyní nasnadě zní: nejsou v základu tohoto přístupu – díky možnosti „oholení“ metafory na přirozenou zkušenost, která je chápána jako univerzální danost a je zaznamatelná jako objektivní počitek – stále přítomna rezidua pozitivismu? Není tím pádem experientialismus navzdory svým aspiracím objektivistický a dokonce esencialistický? Máme za to, že taková aporetičnost Lakoffově a Johnsonově přístupu nehrozí, protože zdánlivá substance není determinantou metaforického pojmu, netvoří jeho definiční kostru. Pakliže máme k dispozici pojmově definovanou přirozenou zkušenost, celý metaforický pojem nestavíme pouze na jejím základě, ale rozumíme mu s pomocí jiných pojmů, resp.

⁵⁴ Autoři jako příklady uvádějí čas, spor, lásku, myšlenky, porozumění, práci, štěstí, zdraví, autoritu, status a morálnost (Lakoff a Johnson 2002: 134).

jejich interakce. Pojmy nejsou pevně uzavřeny v definici a kategorii a nemají fixovanou esenci, protože jim vždy lze porozumět na základě jiného pojmu. Tím mohou být teoreticky volně překračovány hranice kategorií⁵⁵.

Z toho plynou důležité epistemologické konsekvence. Je zřejmé, že objektivní poznání absolutní pravdy považují Lakoff s Johnsonem za nemožné. Pravda je místo toho založena na porozumění, jehož hlavním nositelem je metafora. Znamená to, že „[...] pravda je vždy relativní vzhledem k pojmovému systému, který je z velké části vymezen metaforou“ (Lakoff a Johnson 2002: 176–177). Pojetí pravdy je tedy založeno na porozumění, ve kterém chápeme věci a jejich vlastnosti na základě naší interakce s okolním světem (Lakoff a Johnson 2002: 214–215, 228). Proto pravda existuje, ale v relativním módu, paralelně vedle dalších pravd. „Pravda je vždy relativní vůči porozumění, jež je založeno na neuniverzálním pojmovém systému“ (Lakoff a Johnson 2002: 245). Je úzce navázána na kategorizaci daného fenoménu, tedy na výběr určitých jeho prvků, které zvýrazníme (rétoricky substancializujeme) za současného potlačení ostatních aspektů, a tím jej vložíme do určité kategorie. Tento jev považujeme za klíčový a dovolíme si jej proto ještě zdůraznit: metafora poskytuje danému fenoménu metaforický výraz, čímž vzniká metaforický pojem, a díky takovému určení dochází k zakrytí ostatních možných aspektů fenoménu. Z toho plyne, že tvrdíme-li nějakou „pravdu“, činíme tak na základě určité kategorizace, která ale nepostihuje esenci fenoménu, o kterém hovoří, ale komplex jeho interakčních vlastností (Lakoff a Johnson 2002: 22, 180–181). Na základě toho pak autoři předkládají experiencialistickou definici pravdy: „Tvrzení v jisté situaci chápeme jako pravdivé, když naše chápání tohoto tvrzení je s naším chápáním situace vzhledem k našim cílům v dosti blízkém souladu“ (Lakoff a Johnson 2002: 196). Tuto

⁵⁵ Na jiném místě (Lakoff a Johnson 2002: 72) autoři upozorňují, že metafory se stávají součástí konvencí. Dodáváme, že jejich teorie metafory nestaví překážky rozvolňování kategorií, ale sociální praxe může být jiná. To ostatně sami naznačují, když říkají, že „[...] není snadné měnit metafory, které jsou součástí našeho života“ (Lakoff a Johnson 2002: 161).

teorii pravdy je pak možné uplatnit pouze ve vztahu ke konkrétnímu lidskému porozumění s významem pro konkrétního jedince⁵⁶ (Lakoff a Johnson 2002: 200).

Z dosud uvedeného je zřejmé odmítnutí objektivismu⁵⁷ v ontologické i epistemologické rovině. Nicméně autoři zároveň odmítají, že by jedinou možnou alternativou byl subjektivismus s jeho akcentací imaginace jako cesty k pravdě. Objektivismus i subjektivismus považují za mýtus⁵⁸ a snaží se proto o třetí cestu výstavbou mýtu experientialismu. V něm podle autorů dochází ke kooperaci logických operací považovaných za projev racionality a toho, co lze nazvat operativní imaginací, tedy schopností vidět něco jako něco jiného. Tato kooperace se odehrává v metafoře, která je tudíž „imaginativní racionalitou“, protože naše mysl provádí racionální operace (např. dedukce) na základě imaginace, a to v řeči, která je metaforická (Lakoff a Johnson 2002: 210). Shrnujeme, že podobně, jako neexistuje jedna absolutní pravda, ale jednotlivé pravdy relativní vůči pojmovému systému, existuje určitá, nikoliv absolutní, objektivita, která je opět relativní vůči konkrétnímu pojmovému a hodnotovému systému (Lakoff a Johnson 2002: 210–211). Metafora je tudíž „[...] mechanismus k vytváření nového významu a nových skutečností“ (Lakoff a Johnson 2002: 214). Jinými slovy, přináší možnost nového poznání.

3.2 Konceptualizace metafory

Existují různé přístupy, které se snaží postihnout roli tropů. Jedním z nich jsou silný a slabý homonymický přístup, představující stanoviska v podstatě objektivistická. Podle silné homonymie jazyk obsahuje mnoho homonym, které spolu v podstatě nesouvisí a jsou dílem náhody⁵⁹. Znamená to, že pakliže má jedno slovo dva různé významy, existují dvě různá slova s inherentním objektivním významem, které se

⁵⁶ Pravda zkrátka neexistuje sama o sobě, nezávisle na porozumění a významu (Lakoff a Johnson 2002: 200).

⁵⁷ Kromě objektivismu autoři odmítají též (radikální) subjektivismus. Ten se zakládá na tom, že chápe význam jako něco soukromého a individualizovaného a něco, co nemá přirozenou strukturu. Stejně tak nemá strukturu ani kontext pro porozumění a celkově tedy strukturu postrádá i zkušenost jako taková. Oproti tomu Lakoffův a Johnsonův experientialismus tvrdí, že jistá struktura je ve zkušenosti přítomná, protože vyvěrá ze zkušenostních gestaltů (Lakoff a Johnson 2002: 242–243).

⁵⁸ Mýtus nemá v jejich konceptualizaci pejorativní význam. Považují jej prostě za existující fenomén, s kterým je nutno kalkulovat (Lakoff a Johnson 2002: 203).

⁵⁹ Podle našeho názoru sem spadají výrazy, které jsou podle Lakoffa a Johnsona metaforické, ale podle Ricoeura se jedná pouze o mrtvé metafory, které pouze rozšířily polisémii slov a mají svůj doslovný význam.

pouze náhodou píší a vyslovují stejně⁶⁰ (Lakoff a Johnson 2002: 229). Podle Lakoffa a Johnsona (2002: 126–128) však takový přístup není sto vysvětlit jimi popsané systematické souvztažnosti metaforického jazyka. Na druhou stranu slabá homonymie akceptuje souvztažnosti jednotlivých pojmů, které vidí v určitých daných podobnostech výrazů. I tento přístup Lakoffova a Johnsonova teorie odmítá, protože podle nich ignoruje jak zkušenostní bázi (viz výše), tak i genealogii metaforických pojmů. Význam věty, a tedy promluvy, totiž podle autorů není odvoditelný z univerzálního překladu jednotlivých slov, gramatických souvztažností a esenciálníchází přítomných pojmů⁶¹. Její význam nevyhnutelně plyne z interakce pojmové struktury, která je metaforická a její experienciální báze leží v kultuře, societě a matérii. Proto se nyní zaměříme na další krok, kterým je výklad metafory samotné. Jak uvidíme, metafora není holým objektem s jedním obecným výkladem. Metafora je fenomén a lze ji nazírat z různých perspektiv. Právě zvolená perspektiva rozumění metafoře má zásadní vliv na celkovou podobu analýzy metafor.

Metafory jako klíčové jazykové prvky definují náš sociální svět tak, že některé jeho aspekty zvýrazní, zatímco jiné upozadí (Lakoff a Johnson 2002: 175). V tomto smyslu jsou metafory diskurzivními strukturami, tedy určitými pravidly, které ovlivňují diskurz⁶² (Drulák 2009: 59). Obecně sahá konceptualizace metafory až k Aristotelovi (Aristoteles 1996: 97) a prošla jistým vývojem, na konci kterého Lakoff a Johnson hovoří o tzv. pojmových metaforách, resp. metaforických pojmech. Mají tvar „něco je něco“, např. argumentace je válka, přičemž tato metafora nejen že může být takto explicitně vyjádřena, ale daleko častěji je v promluvě implicitní a my si ji nemusíme být vědomi. Jako příklad autoři uvádějí větu „napadl každou slabinu v mé

⁶⁰ Jako příklad uveďme slovo krátit. Můžeme krátit cestu, tedy zkracovat si vzdálenost, nebo krátit daně, tedy úmyslně odvádět méně peněz státu, nebo krátit čísla a provádět určitou matematickou operaci atd. Podle objektivismu existuje zvláštní slovo krátit pro každý z těchto a dalších významů, které jsou konkrétnímu slovu inherentní, tedy krátit₁, krátit₂... krátit_n.

⁶¹ Lakoff s Johnsonem toto vysvětlují trefným příkladem. Věta má z objektivistického úhlu pohledu tentýž inherentní význam, ať ji říká papoušek, kterého jsme k tomu vycvičili, nebo člověk. Není závislá na rozumění. Dodejme, že významem je míněn vždy význam *pro někoho* (Lakoff a Johnson 2002: 216, 246).

⁶² Diskurz chápeme jako soubor výpovědí a pravidla jejich tvorby (Foucault 2016: 45).

argumentaci“⁶³. V této větě hovoříme o argumentaci jako o něčem, co lze napadnout, tedy co má určitou aureolu (verbálního) násilí. Zastřešujícím kategoriálním pojmem pro takové výrazy je „válka“, a právě proto lze z uvedené bazické věty odvodit metaforu ARGUMENTACE JE VÁLKA⁶⁴ (Lakoff a Johnson 2002: 131).

Zakořenění určitých metafor v pojmovém systému konkrétní kultury má podle autorů rozsáhlé konsekvence, protože – budeme-li se držet zmíněného příkladu – pakliže rozumíme argumentaci jako (verbální) válce, obě zmíněné činnosti se stávají korelativními a v argumentaci se snažíme zvítězit nad nepřítelem daleko více než porozumět partnerovi⁶⁵. Proč ale pro takové účely potřebujeme metaforické vyjádření? Důvodem je, že lidský jazyk operuje s mnoha pojmy čistě abstraktní povahy, které jsou hůře srozumitelné. Abychom jim lépe intersociálně rozuměli, pomáháme si jejich navázáním na srozumitelnější pojmy (Lakoff a Johnson 2002: 131). Z toho autoři vyvozují, že „[p]odstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci“ (Lakoff a Johnson 2002: 15), což má i dopad do našeho jednání. Jinými slovy, pojmový systém řeči je metaforický, čímž pádem je metaforické myšlení samo o sobě (Lakoff a Johnson 2002: 15–18).

Existuje více druhů metaforických pojmů. Dvě základní skupiny jsou metafory konvenční a nekonvenční. Konvenční metafory jsou užívány v běžném každodenním jazyce. Oproti tomu nekonvenční metafory jsou inovativní a poskytují nový pohled na věc (Lakoff a Johnson 2002: 155). Konvenční metafory lze dále dělit na tři druhy. Jedním druhem je tzv. strukturní metafora, ve které jde o to, že „[...] jeden pojem je metaforicky strukturován na základě druhého pojmu“ (Lakoff a Johnson 2002: 26). Typicky je pak pojem, který je strukturován, méně konkrétní (abstraktní či imaginativní), kdežto pojem, který strukturuje, je více konkrétní a vyhraněný, tedy

⁶³ S metaforickými pojmy souvisí metaforické výrazy, které jsou na ně navázané. Ve zmíněné metafoře argumentace je válka jsou souvisejícími metaforickými výrazy „napadnout“, „vyhrát“, „trefit“ atd.

⁶⁴ Pro přehlednost budeme metaforické pojmy zapisovat pomocí velkých písmen.

⁶⁵ Užívání konkrétních metafor je podle Lakoffa a Johnsona (2002: 21) vázáno na danou kulturu.

empirický⁶⁶ (Lakoff a Johnson 2002: 128; Stulík 2015: 98–99). Drulák (2008: 128) proto zavádí pojmy zdrojová a cílová oblast: pro porozumění cílové oblasti používáme naše povědomí o oblasti zdrojové. Příklad takové metafory jsme uvedli výše. Dalším druhem je tzv. orientační metafora, která „[...] organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem“ (Lakoff a Johnson 2002: 128) a to tak, že poskytuje pojmům prostorovou orientaci⁶⁷. Autoři uvádějí příklad věty „nálada se mi dnes zvedla“ (Lakoff a Johnson 2002: 26 – kurzíva v originále), která je organizována orientační metaforou ŠŤASTNÝ JE NAHOŘE. Podobnou roli hrají dále tzv. ontologické metafory, jejichž zkušenostní bází není prostorová orientace, ale objekty a jejich chemicko-fyzikální vlastnosti, pomocí kterých lze v pojmech vidět entity a esence a díky tomu s nimi operovat tak, že na ně lze odkazovat, lze je identifikovat, kvantifikovat atd. (Lakoff a Johnson 2002: 39–40; srov. Pavelka 1982: 63–90).

Jednotlivé metaforické pojmy spolu souvisí a tvoří koherentní systém, ve kterém jsou metafory v tzv. subkategorizační relaci. Zjednodušeně řečeno, z jednotlivých metaforických pojmů vyplývá jako důsledek jiná, podřazená metafora. Autoři uvádějí následující příklad: „[z] metafory ČAS JSOU PENÍZE vyplývá, že ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ, a z toho zase plyne, že ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ“ (Lakoff a Johnson 2002: 21 – zvýraznění v originále). Metaforický pojem je tedy chápán na základě většího počtu metafor v systematické struktuře, ve které se setkávají výrazy z různých oblastí lidské zkušenosti. Jednotlivé metafory jsou tedy součástí celého systému metaforického jazyka a navíc jsou podle autorů fixovány konvencí (Lakoff a Johnson 2002: 72).

Z takto operacionalizované metafory plyne tvrzení, že „[...] převážná část našeho [...] pojmového systému je strukturována metaforicky [a] většině pojmů rozumíme částečně na základě jiných pojmů“ (Lakoff a Johnson 2002: 74). Výjimkami

⁶⁶ V mnoha metaforách, stejně jako v námi uváděném příkladu, je problematické určit empirický pojem. Stulík (2016: 73) nicméně upozorňuje na to, že empirický pojem je zde obsažen implicitně a na pojem působí skrytě.

⁶⁷ Tento druh metafor podle autorů vzniká na základě zkušenosti vyvěrající z kontaktu s fyzickým prostředím i lidskou kulturou. Autoři však přiznávají, že proces vzniku, vnímání a zpracování zkušenosti je nám stále záhadou. Odtud plyne zásadní souvislost mezi metaforickou strukturou pojmů a kulturními hodnotami dané společnosti (Lakoff a Johnson 2002: 31, 35).

z takového rozumění jsou tzv. prostorové pojmy (např. nahoře), kterým rozumíme přímo⁶⁸ (ibid). Ke koherentnímu chápání pojmu jakožto celku je navíc důležité si uvědomit, že jej strukturuje ne jedna, ale vícero metafor a každá taková metaforická strukturace pak má na konečném metaforickém smyslu svůj podíl (např. ARGUMENTACE JE VÁLKA, ARGUMENTACE JE CESTA, ARGUMENTACE JE BUDOVA atd.). Shrnujeme tedy, že metafora disponuje jak vnitřní, tak i vnější koherencí (koherencí napříč různými metaforami), díky čemuž je možná existence celkového metaforického systému, který není samoučelný, protože dovoluje lidské řeči existenci vysoce abstraktních pojmů (Lakoff a Johnson 2002: 105–114, 121). Koherentní metaforický systém řeči je strukturálním základem pro přítomnost přenesených významů, a jak uvidíme dále, díky tomuto jevu je možné měnit a posouvat významy promluv.

3.3 Smysl, význam a kontext

Prozatím máme pro posouzení univerzality analýzy metafor k dispozici východisko a operacionalizaci metafory. Nyní se bude nutně podívat na to, jak se tyto pozice odrážejí v samotném textu⁶⁹, na který je analýza aplikována. Souvisejícími pojmy budou smysl, význam a kontext. Tyto pojmy jsou vzájemně provázané a svým způsobem interdependentní.

Hájek (2014: 52–55) na základě Browna a Yuleho (1983) uvádí šest dimenzí vztahu mezi významem a kontextem. Jsou jimi odkaz, předpoklad, implikatura, situace, úsudek a archiv. Odkaz vyjadřuje, že text odkazuje mimo vlastní sémantické pole, tedy na okolní prostředí. Předpoklad je určité z kontextu utvářené očekávání. Implikatura je oproti tomu narušení očekávání (předpokladů). Situační kontext

⁶⁸ Bází pro přímé rozumění prostorovým pojmům je zkušenost s fyzickým prostředím, resp. tím, jak jej v rámci kultury vnímáme (Lakoff a Johnson 2002: 75).

⁶⁹ Text sám o sobě nemá ontologický status (Ricoeur 2007: 226). Sám o sobě totiž není úplný, poněvadž je završen teprve až aktem četby, nepostradatelným syntetickým komponentem, který jej teprve „nabíjí“ smyslem. Tím je odmítnuta „[...] iluze, že text je strukturován v sobě a sám sebou a že četba přistupuje k textu jako nějaká nahodilá událost z vnějšku.“ (Ricoeur 2007: 235). To, čím text tedy ve skutečnosti je, není dáno jeho inherentním a objektivně poznatelným významem, ale interakcí v hermeneutické spirále mezi textem a jeho čtenářem, tedy mezi dvěma horizonty, mezi kterými je přenášen význam. Pohyb rozumění v hermeneutickém kruhu se děje v komplexitě souvislostí.

znamená aktualitu dané situace a z toho plynoucí směr interpretace. Úsudek pak ze subjektivní pozice ovlivňuje porozumění textu a konečně archiv znamená foucaultovsky pojímaný diskurz (viz výše).

Smysl textu je jeho zamýšlený obsah, neboli to, co chtěl autor sdělit (Hušek 2003: 67). Jeho konkrétní podoba se odvíjí od rozumění. Není inherentní textu sémiologicky – tím bychom se přiblížili objektivistickému pojetí. Pakliže textu nějak rozumíme, má pro nás určitý smysl a tím i význam. Ty jsou neseny promluvou, která se navíc odehrává v určitém kontextu (Stulík 2016: 49–50). Kontext lze obecně popsat jako „[...] interpretačně relevantní prostředí textu“ (Hájek 2014: 52), tedy určité pole vztahů a souvislostí, jak mezi textem a jeho okolím, tak mezi jednotlivými promluvami v textu (Hájek 2014: 31; Stulík 2016: 49). Máme tím na mysli komplexní nejazykové prostředí, tedy prostředí dějinné, situační, sociokulturní a intersubjektivní. Zjednodušeně tedy to, co text ovlivňuje. Kontext nicméně taktéž není inherentní danému textu, ale existuje variantně, tj. vždy pro jeho konkrétního příjemce⁷⁰. Kontext je tedy element, který teprve dává textu konkrétní význam (Hájek 2014: 3 – 32) jako smysl souvislostí účinků promluv (Stulík 2016: 49). Pokud je tedy „[s]mysl kontextu [...] ukryt v jazykové struktuře“ (Stulík 2015: 94), je tomu tak proto, že tato struktura je již implikátem účinků promluv.

Pro nás je nejdůležitější to, že kontext je prostředím, ve kterém je přenášen význam promluv. Základem metafory je totiž obecná schopnost přenášet a měnit významotvorné struktury. Významu je rozuměno intersubjektivně, tedy na základě sociálně sdíleného uvažování, které je výsledkem vědomé i nevědomé metaforické konceptualizace světa (Mertl a Hejnal 2013: 145). Děje se tomu tak v tzv. řečovém společenství neboli skupině, ve které jsou sdíleny představy, zkušenosti, řeč (Fedina 2011), a ve které jsou tudíž předávány významy.

⁷⁰ Proto je hermeneutické chápání kontextu odvozeno z odmítnutí kauzality příčiny a účinku (myšlenka W. Diltheye) a předložení hermeneutické alternativy v podobě souvislosti mezi jednotlivými účinky. Tyto souvislosti představují určité struktury (Gadamer 2000: 33), které jsou přítomné v textu, mají samozřejmě svůj hermeneutický význam a jsou předmětem interpretace.

Otázkou pro analýzu metafor nyní je, kde kontext hledat. Hájek (2014: 37) rozlišuje tři základní strukturální úrovně textu: (1) úroveň slov, (2) úroveň vět a (3) úroveň nadvětých celků. Navzdory tomu, že základní jednotkou promluvy je – jak již víme – věta, z hlediska významu je jeho základním nositelem slovo. Tato úroveň je základem pro různé typy kvantitativně pojatých obsahových analýz⁷¹ (Hájek 2014: 37–42), nicméně pro analýzu metafor je kvůli absenci kontextu využitelná maximálně jako podpurný instrument pro základní orientaci. Oproti tomu úroveň vět a nadvětých celků jsou sto tvořit empirickou bázi pro analýzu metafor. Typický jev pro ně je přítomnost výše popsaného kontextu, díky kterému je možné rozumění, a které naopak není odvislé od pouhého doslovného chápání gramatické stavby věty.

Teoretický model, který vysvětluje výše popsaný jev, se nazývá usuzovací a říká, že chceme-li pochopit základní smysl promluvy, musíme z kontextu rozpoznat (usoudit), jaký je záměr jeho autora, tedy jeho komunikační strategii (Hájek 2014: 43–44). To znamená, že pakliže je možné význam promluvy měnit rétorickými figurami, je samozřejmě možné jej měnit účelově jako součást strategie. Máme na mysli účelovou tvorbu metaforických promluv, které ve svém sdělení rámuji danou problematiku určitým symbolem, čímž předkládají určitý výklad světa za současného zakrytí výkladů alternativních. To souvisí s výzkumem politických aktérů v politologii tak, že je možné odhalovat vazby na diskurzivní reprodukování konvenčních ideologií, stejně jako na emitování ideologií nových⁷². Příkladem uplatnitelnosti tohoto jevu je výzkum populistických strategií konkrétních politických aktérů.

3.4 Kritická reflexe analýzy metafor

Jak jsme již zmínili, analýzu metafor nelze chápat jako samostatně stojící metodu. Její modifikace je součástí konkrétního vědeckého přístupu, ve kterém se

⁷¹ Např. frekvenční analýza či metoda KWIC (keyword-in-context) (Hájek 2014: 40 – 41).

⁷² Sociální realita je tak konstruována vědomě i nevědomě, kdy je ve společnosti reprodukováno určité vidění světa. Souhrnně pak jde o rámování daného fenoménu neboli o přisuzování kvalit, které jsou tomuto fenoménu inherentní. Toto rámování je často zakrýváno aureolou údajné objektivity. Rámování podstatně méně často využívá promluvy typu „něco bychom mohli či měli chápat jako něco jiného z nějakého důvodu, což je opřeno o určitý, byť relativní úhel pohledu“ atd. Častější a ideologicky účinnější jsou promluvy typu „něco je něco“ (Mertl a Hejnal 2013: 147).

teprve stává komplexní pro výzkumné použití. Také je silně provázána s dalšími metodami analýzy textu. Její základní vlastností je ontologická a epistemologická flexibilita, díky které ji lze aplikovat (zjednodušeně) na zkoumání jednání (promluv) konkrétních aktérů i diskurzivních struktur (Drulák 2008: 125–126). Analýza metafor nemá obecně kodifikovaný postup – tedy alespoň ne ve smyslu její aplikace různými přístupy. Konkrétní postup provedení analýzy vychází – kromě precedentů dříve uskutečněných výzkumů – právě ze zvoleného vědeckého přístupu. Ve vztahu k metaforám a jejich roli v řeči považujeme za nutné připomenout, že objektivismus podle přístupu naší práce selhává, protože tím, že nebere v potaz individuální horizonty rozumění, není ani schopen zkoumat kontext, ve kterém má metafora smysl a význam⁷³. Pozitivismus vzhledem k inkorporovanému objektivismu nepřipouští metaforické významy v řeči, protože slova mají dle principu homonymie své významy inherentně dané. Metafora pro něj není relevantním nástrojem pro zkoumání pravdy (Lakoff a Johnson 2002: 228–229) a je považována za zavádějící koncept (Drulák 2009: 42). Pozitivisticky pojatá analýza metafor tudíž přistupuje k výzkumu kvantitativně: buď na základě frekvence identifikovaných homonymických slov koroboruje nebo falzifikuje určité předpoklady (dedukce) nebo ze zjištěných dat staví teorii (indukce). Kontext promluv vůbec není jejím tématem, protože se jedná o empiricky nezachytitelný metafyzický jev. Na druhou stranu tím ovšem kvantitativní přístup není zcela vyloučen. Jak uvidíme dále, jeho prvky lze zahrnout i do nepozitivisticky pojaté analýzy metafor, i když je nutné zdůraznit potřebu hermeneutické konceptualizace kvantifikovaných pojmů⁷⁴.

⁷³ Není dokonce ani sto obhájit objektivní pojetí metafory, podle kterého je metafora určitou podobností mezi dvěma slovy s vlastními inherentními významy, protože nelze verifikovat objektivní pravdivostní podmínky těchto významů. Znamená to, že například v Lakoffem a Johnsonem (2002: 230–231) udávaném příkladu „strávit myšlenky“ a „strávit potravu“, kde slovo strávit je podle objektivismu metaforou, protože zakládá podobnosti dvou slov o vlastních inherentních významech, by bylo nutné dokázat, že myšlenky lze skutečně strávit, tedy konkrétní materiál chemickým procesem přeměnit na energii. Zdá se, že objektivismus zde ve vztahu k analýze metafor selhává na základě vlastních předpokladů (ibid).

⁷⁴ Jako příklad kvantitativního výzkumu Drulák (2008: 127) uvádí práce badatelek De Landtsheer a De Vrij (2004), které se pomocí frekvenční analýzy metafor zabývají připraveností nizozemských politiků na krizi, a dále Andersonův (2004) výzkum perestrojky pomocí kvantitativních změn používaných metaforických výrazů.

Proto nyní analýzu metafor nahlédneme z úhlu pohledu hermeneutiky. Pro tu je klíčovým konceptem výše popsáný kontext, protože právě jím jsou metafory určovány. V takové analýze je odhalován (skrytý) polysémický význam, tedy vazba mezi pojmy z různých oblastí. Díky tomuto odhalení se nám zpřístupní jednak smysl a význam pro interpretaci a také přítomnost dalších metafor. Tím se dostáváme o krok blíže k odhalení diskurzu (Stulík 2015: 100–101), k čemuž je vhodné provázání analýzy metafor s diskurzivní analýzou. Potom je možné diskurzy identifikovat a tím i interpretovat způsob, jakým daný text vykládá realitu (Beneš 2008: 92). Takový přístup využívá například Jonathan Charteris-Black, který jej nazývá kritickou analýzou metafor (Charteris-Black 2004). Jejím účelem je odhalování skrytých ideologií v politických diskurzech (Fedina 2011).

Analýzu metafor je na obecné rovině možné provést zhruba v několika krocích, které jsou sestaveny jako eklektický výběr společných prvků využívaných soudobými sociálními vědci (Drulák 2009, Flanik 2017, Charteris-Black 2004, Lakoff 1996, Lakoff a Chilton 1995, Little 2014, Marks 2018, Schäffner 1995, Stulík 2016). Hlavními kroky jsou (1) tvorba empirického korpusu, (2) kódování, (3) zmapování diskurzu, (4) interpretace a (5) vysvětlení. Tyto kroky sumarizuje tabulka č. 1.

Tabulka č. 1: Postup analýzy metafor.

Krok	Obsah		
1. krok	Tvorba empirického korpusu		
2. krok	Kódování	I. Identifikace metafor	
		II. Identifikace kontextů	
3. krok	Zmapování diskurzu	I. Ideová fáze	Určení hierarchie pojmů
			Interpretace metafory podle daného paradigmatu
			Paradigmatické propojení zdrojové a cílové oblasti
		II. Technická fáze	Stanovení lexikálních morfémů
			Vytvoření schématu logických vazeb
			Identifikace kontextuálních vazeb
		Hierarchizace zjištěných metafor	
4. krok	Interpretace		
5. krok	Vysvětlení		

Zdroj: vlastní zpracování na základě Stulík 2016 a Charteris-Black 2014

První krok začíná četbou textů, které mají být předmětem výzkumu. Analýza metafor chápe promluvu jako empirický materiál, jehož základní jednotkou je věta. Věťami je tvořen empirický korpus pro analýzu (Stulík 2015: 94–95). V druhém kroku, který je úzce provázán s kontextuální analýzou (Drulák 2008: 125), je třeba z existující empirie (textů) vytvořit data, tedy identifikovat a zaznamenat metafory odpovídající operacionalizaci, a to selektivně ve vztahu k výzkumnému tématu a záměru, protože text jistě obsahuje velké množství metafor, které nebudou mít žádný vztah k výzkumníkem zkoumanému jevu. Výzkumník na základě toho vytvoří kódy, se kterými bude analýza dále pracovat.

Třetím krokem je v podstatě kvalitativní určení metafor, které se odvíjí od zvýraznění relevantních pojmů a vazeb mezi nimi a soustředí se tedy na to, že a *jak* na sebe pojmy odkazují, tedy na jejich kontexty, čímž lze identifikovat v textu obsažené koncepty, tudíž významy a hodnoty (Stulík 2016: 68–69; Stulík 2013: 43). Pojmy, které tvoří metaforu, obsahují kontext, který je tudíž „[...] vždy přítomný v empirickém korpusu zkoumaných textů“⁷⁵ (Stulík 2015: 93). Podle Charterise-Blacka (2004: 35) je podstatné identifikovat sémantickou tenzi, která vyplývá z posunu v operační oblasti (srov. Fedina 2011). Konkrétně v tomto kroku jde o zmapování diskurzu a probíhá ve dvou oddělených fázích, ideové a technické. V ideové fázi jde o zaznamenání toho, jak dané paradigma či paradigmata definují zkoumané pojmy, pomocí kterých je vytvářen diskurz. Nejprve je nutné určit hierarchii metaforických pojmů a následně může dojít k interpretaci zdrojové oblasti metafory, tedy empirického pojmu, prizmatem daného paradigmatu. Vzniká tím partikulární konceptuální metafora, která vyjadřuje, jak dané paradigma empirickému pojmu rozumí. Extrapolací konceptuální metafory pak dojde k propojení zdrojové a cílové oblasti, tedy empirického a imaginativního pojmu. Technická fáze začíná identifikací morfémů v empirickém korpusu. Na to navazuje vytvoření schématu, které ukazuje logické vazby mezi jeho částmi, a to jak právě pozorováním těchto vazeb, tak i kalkulací frekvence výskytů jednotlivých slov. Na to navazuje identifikace kontextuálních vazeb a tvorba kontextuálních metafor. Vidíme, že na tomto místě se ideová a technická fáze prolínají. Pojmům jsou následně přiřazeny hodnoty (pozitivní, negativní a neutrální). Konečně pak opět dojde k propojení zdrojové a cílové oblasti a hierarchizaci zjištěných metafor (Stulík 2016: 72–77). Proto je následně vytvořeno schéma souvislostí mezi pojmy, které slouží k identifikaci kontextuálních vazeb. Kontextu právě pomocí metafory nějak rozumíme a skrze hermeneutiku můžeme zmapovat hermeneutický vývoj kontextu, neboli významové posuny (Stulík 2017: 488). Soubor vyskytujících se a výzkumníkem

⁷⁵ Analýza metafor chápe promluvu jako empirický materiál, jehož základní jednotkou je věta. Větami je tvořen empirický korpus pro analýzu (Stulík 2015: 94–95).

zaznamenaných metafor tvoří tzv. množinu metafor⁷⁶ pojímanou jako diskurz (Fridmanová 2005: 195).

Čtvrtým krokem je interpretace, která se snaží odpovědět na otázku, jak dané hledisko definuje zkoumané pojmy, pomocí kterých je vytvářen diskurz (Stulík 2016: 72–77). Má-li již dosavadní postup analýzy k dispozici zmapovaný diskurz textu, tedy to, jaké metaforické pojmy se v něm objevují, jak spolu koexistují, tedy kooperují a interagují, lze tudíž i identifikovat vzájemně ekvivalentní pojmy a specifikovat jejich vztah a také funkci tohoto vztahu.

Pátým krokem je vysvětlení identifikovaných metafor a jejich role ve zkoumaném textu. K tomu je zapotřebí zapojit socio-kulturní a politický kontext (Fedina 2011), ve kterém text „žije“ (je čten a reprodukován). Například zmíněná kritická analýza metafor tak může vysvětlit skryté ideologické konotace, které vedly k výběru použití daných metafor v textu (Charterise-Black 2004: 21) a tím i ideologické pozadí textu jako celku. Pakliže jsou v identifikovaných metaforických pojmech přítomny významy, které text nedostatečně vysvětluje a jejich přenášením je skrývá, analýza metafor právě na toto upozorní a podá explikaci významu konkrétních textových figur i textu jako celku.

Nutno podotknout, že zmíněné kroky analýzy metafor nejsou bezproblémové. Především krok identifikace metafor klade vysoké nároky na úsudek výzkumníka, který selekci provádí. Reprokovatelnost postupu je tím značně omezena. Dalším problematickým bodem je existující výzkumníkovo předporozumění zkoumanému fenoménu i textu jako celku, čímž vzniká nebezpečí cíleného vyhledávání metafor, které budou vyhovovat výzkumníkovým předpokladům⁷⁷. Řešení zmíněných problematických bodů analýzy je možné spatřovat ve třech opatřeních. Prvním je precizování a explicitní přiznání vlastního výzkumníkova hlediska, čímž je možné zmenšit zakryté ideologické vlivy (Stulík 2016: 245). Zdůrazňujeme, že nejde o

⁷⁶ Jinak též souřadnice (Stulík 2016: 72).

⁷⁷ Mertl a Hejnal (2013: 147) dále upozorňují na praktický problém ruční kvalitativní selekce, která je příliš komplikovaná při analýze obsáhlých dat.

eliminování výzkumníkovy hlediska, to by nebylo konformní s naším přístupem. Jde o co nejpřesnější vyjádření vlastního hodnotového a paradigmatického rámce, ze kterého je výzkum prováděn. Tím pádem takový výzkum neimplikuje univerzální objektivitu a nehrozí mu ani aporie radikálního subjektivismu. Namísto toho pracuje s experiencialistickou partikularitou na průsečíku objektivitu a subjektivitu. Druhým opatřením je do kvalitativního výzkumu zapojit prvky kvantitativního přístupu, pomocí kterého je provedena prvotní selekce dat. Konkrétně se jedná o frekvenční obsahovou analýzu přítomných lexikálních morfémů v korpusu, která kvantifikuje užívání určitých slov. Třetím opatřením je detailní popis procesu tvorby výzkumu, aby bylo jasné, jak a proč došlo k selekci dat, a jak byly metafory konstruovány (Mertl a Hampl 2013: 148–151).

Z výše uvedeného plyne, že v určitém smyslu je analýza metafor univerzálním nástrojem politologického výzkumu. Nicméně zároveň je třeba dodat, že hovoříme-li o univerzalitě tohoto instrumentu, máme na mysli něco docela jiného, než co vyplývá z námi kritizovaného pozitivismu. Fenomén, který je označen jako univerzální, je podle jazykového úzu všeobecný, všestranný a zaměřený k obecnému užití (Ústav pro jazyk český 2011). Takto chápaný pojem má jednotný význam za všech možných okolností, pro všechny jeho dimenze a pro všechny, kdo jej vnímají⁷⁸. Z pozice poststrukturalismu můžeme jednoznačně odmítnout takto pojatou univerzalitu v sociálních vědách a spolu s tím tudíž neohraňovanou univerzalitu analýzy metafor. Dalo by se ovšem říci, že analýza metafor není tudíž obecně platnou metodou pro sociální vědy? Lze přeci namítnout, že teze o neplatnosti univerzální metody je sama o sobě tezí univerzální, zobecňující, a my bychom se vlastně takovým postulátem dostali do nekonečné regresní spirály, ve které by probíhala dialektika radikálního objektivismu (analýza metafor je univerzální metoda) s radikálním subjektivismem

⁷⁸ Ve filosofii je univerzalita pereniálním problémem, který má kořeny nejpozději v Aristotelových Kategorických (Aristoteles 2018), a který byl rozvinut ve středověkém sporu o univerzálie, tedy o existenci obecnin (Blecha a kol. 2002: 422).

(nic jako univerzalita neexistuje). To považujeme za naprosto neproduktivní přístup k sociálním vědám a jako možnou alternativu považujeme využít jiného přístupu k univerzalitě jako takové. K tomu nám poslouží výše podané experiencialistické východisko, díky kterému lze na produktivním průsečíku objektivismu a subjektivismu postavit námi představenou filosofickou bázi pro koncept analýzy metafor, a tím zpřesnit podmínky jejího užití v sociálních vědách. Jinými slovy lze odmítnout holistickou univerzalitu a přijmout univerzalitu parciální, a oproti monistické objektivitě tak postavit myšlenku pluralistické difference, která odmítá ontologickou jednotu jakožto metanarativitu (srov. Lyotard 1993: passim). V této hermeneutické perspektivě se analýza metafor snaží o porozumění světu v co nejvíce dimenzích, variantách a strukturách. Aby tomuto požadavku dostála, její univerzalita je vždy omezena tak, že její výstupy jsou objektivní pouze vůči konkrétnímu kontextu.

3.5 Příklady aplikace

Na závěr této kapitoly se zaměříme na možnost praktické aplikace námi zkoumané metody. Budeme ji demonstrovat na třech politologických analýzách, které byly zdrojem pro naši konceptualizaci, a které konvenují s naším vědeckým přístupem. Nebudeme opisovat detaily daných prací, ale zaměříme se na strukturu a nástin aplikace v jednotlivých fázích. Poukážeme tím na využití námi rozpracovaného postupu v politologii.

3.5.1 Charteris-Black: analýza metafor prezidentských projevů

Analýza metafor Charteris-Blacka se věnuje metaforám v projevech prezidentů USA, od George Washingtona po Billa Clintona. Veřejné mluvené projevy obecně autor chápe jako zvláštní typ politického diskurzu, protože jejich účelem je podat jasnou, srozumitelnou a do jisté míry idealizovanou vizi světa. Další významnou odlišností od jiných typů textu je to, že tyto projevy jsou často vytvářeny celými poradními týmy a vyznačují se tak vysokou mírou plánování a rozvrhování diskurzu.

Vzhledem k tomu autor zdůrazňuje vysokou provázanost s politicko-ideologickým prostředím (Charteris-Black 2004: 87–88).

Autor pro danou práci stanovil následující výzkumné otázky: (1) Jaké metafory se objevují v amerických prezidentských inauguračních projevech? (2) Jaké jsou důkazy použití koncepčních metafor v projevech? (3) Jaké je vysvětlení užití identifikovaných konceptuálních metafor?⁷⁹ (Charteris-Black 2004: 88–89).

Empirický korpus studie je sestaven z jedenapadesáti inauguračních projevů prezidentů USA (viz Bartleby 2018). Charteris-Black v analýze postupuje tak, že popíše, klasifikuje a následně interpretuje a vysvětlí metafory, které se v korpusu vyskytují, a které odpovídají jeho operacionalizaci. Popis a klasifikace metafor zahrnuje identifikování zdrojové oblasti dané metafory. Interpretace a vysvětlení se pak pomocí popisu konceptuálních bází daných metafor snaží o zdůvodnění toho, proč byly použity právě ony (Charteris-Black 2004: 88).

Po sestavení empirického korpusu Charteris-Black na základě prostudování dat selektuje metafory a stanovuje kódy jako klíčová metaforická slova. Jako příklad lze uvést metaforické výrazy cesta, krok a milník. Tyto výrazy slouží např. k výstavbě konceptuální metafory ŽIVOT JE CESTA. Po této identifikaci následuje vyhledání daného metaforického pojmu v celém korpusu, identifikace příslušných kontextů, a verifikace či vyvrácení toho, že se skutečně jedná o metaforu. Na to autor navazuje krokem mapování diskurzu, ve kterém v podstatě provádí výše popsanou ideovou i technickou fázi, když zároveň kontextuálně propojuje zdrojové a cílové oblasti metafor a provádí podpůrné kvantitativní měření kódovaných morfémů⁸⁰ (Charteris-Black 2004: 89). Analytickým výstupem této fáze je zjištění sedmi zásadních zdrojových oblastí metaforických pojmů, kterými jsou konflikt, cesta, budova, oheň a

⁷⁹ Autor ve studii pracuje ještě s dalšími výzkumnými otázkami, které nejsou předmětem našeho zájmu, protože se týkají komparace výstupů této analýzy s výstupy autorovy předchozí práce týkající se metafor v britských politických programech.

⁸⁰ Autor je nazývá ozvěnami v korpusu (Charteris-Black 2004: 88).

světlo, fyzické prostředí, náboženství a části lidského těla. Tabulka č. 3 ukazuje počet zaznamenaných metafor v jednotlivých zdrojových oblastech.

Tabulka č. 3: Kvantifikace metafor v Charteris-Blackově výzkumu

Zdrojová oblast	Počet metafor
Konflikt	116
Cesta	76
Části těla	76
Náboženství	72
Budova	66
Oheň a světlo	51
Fyzické prostředí	35
Celkem	492

Zdroj: Charteris-Black 2004: 90

V interpretační části autor postupuje podle jednotlivých zdrojových oblastí, uvnitř kterých na základě zjištěných metafor a vztahů mezi nimi rekonstruuje diskurz. Jako příklad uvedeme interpretaci v nejméně frekventované zdrojové oblasti, kterou je konflikt. Konceptuální metafora je zde POLITIKA JE KONFLIKT. V subkategorizační relaci tento metaforický pojem obsahuje metafory ŽIVOT JE BOJ O PŘEŽITÍ a SPOLEČNOST JE OSOBA. Celkově tato oblast podle Charteris-Blacka zdůrazňuje osobní oběť a fyzický zápas, které autoři promluv považují za nezbytné prostředky ve dvou možných smyslech: buď k dosažení určitých společenských cílů jako je právo, svoboda apod. (boj za něco, pozitivní aprece), nebo k odstranění nežádoucích společenských jevů jako je např. chudoba, nespravedlnost apod. (boj proti něčemu, negativní aprece). Každopádně je metaforou vždy rámována určitá hrozba a na jejím základě identifikován nepřítel. Následuje metaforické řetězení, např. volání do boje, který povede k vítězství, porážce, trestu atp. (Charteris-Black 2004: 90–91).

Explanační část studie je taktéž provedena přímo uvnitř jednotlivých zdrojových oblastí. Budeme-li se držet výše uvedeného příkladu, tak jedním z autorových vysvětlení využívání metafor konfliktu je kontext mocensko-politického prostředí, ve kterém jednají prezidenti USA. Jejich hlavní činností v úřadu je právě rozhodování o účasti v různých konfliktech, což spoluvytváří určité diskurzivní předpoklady⁸¹ (Charteris-Black 2004: 91–92). Stejný postup autor aplikuje i na ostatní zdrojové oblasti a v samotném závěru práce odpovídá na (v úvodu stanovené) výzkumné otázky. Metafory obsažené v projevech prezidentů USA jsou pečlivě vybrány za účelem efektivně komunikovat jejich politickou vizi. Tyto metafory odpovídají každodenní lidské zkušenosti, a jejich využití v projevech autor vysvětluje potřebou politiků přiblížit problém voličům jednoduše, a co nejvíce srozumitelně (Charteris-Black 2004: 109).

Shrnujeme, že Charteris-Blakova analýza metafor konvenuje s naším postupem, protože zkoumané prezidentské projevy chápe jako fenomény. V jejich výzkumu postupuje v hermeneutické spirále, ve které dává identifikované metaforické pojmy do komplexního kontextu a na závěr vysvětluje, jakým způsobem v textech dochází k metaforickému přenášení významů a zakrývání politicko-ideologických konsekvencí.

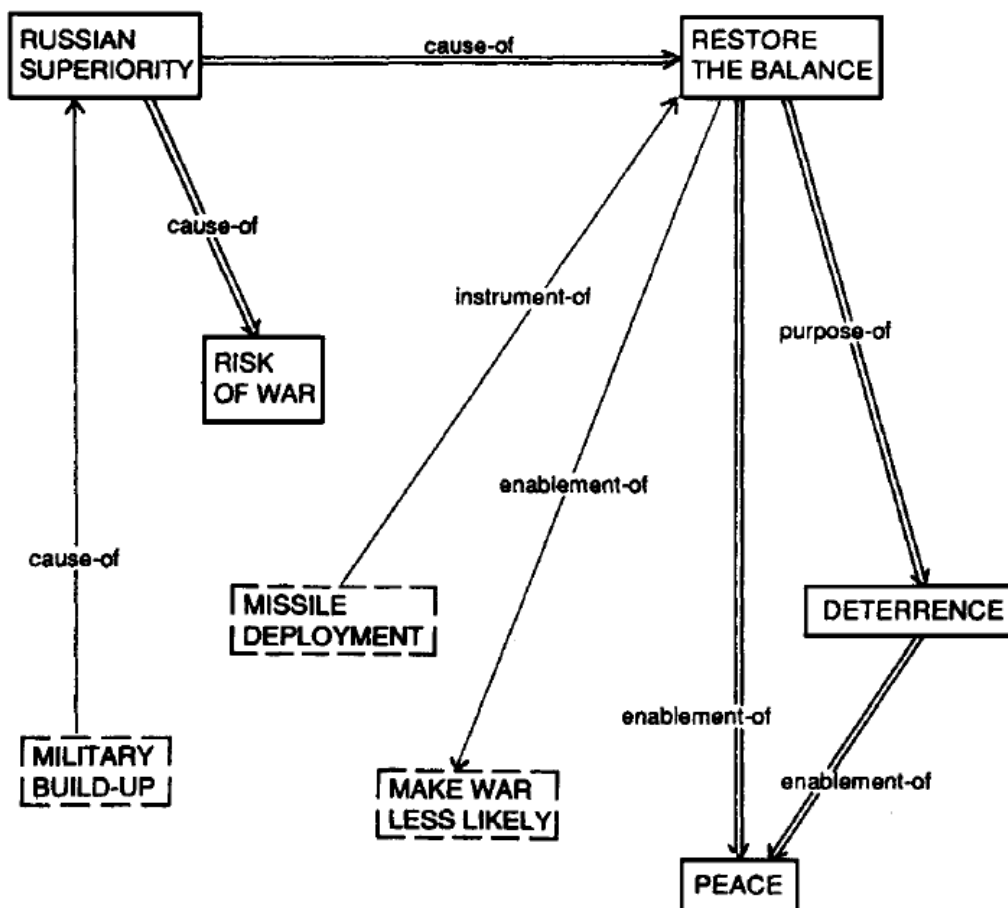
3.5.2 Schäffner: metafory rovnováhy v mezinárodně-politickém diskurzu

Christina Schäffner se ve své studii zabývá tím, jak byl v určitém časovém úseku v britském týdeníku *The Economist* konceptualizován konflikt mezi Východem a Západem. Autorka se soustředí na období mezi lety 1979–1984, kdy došlo k eskalaci studené války v souvislosti s rozmisťováním nukleárních raket v Evropě. K tématu přistupuje skrze textovou analýzu, ve které se snaží identifikovat určité rekurentní rétorické figury, pomocí nichž lze rekonstruovat koncepty, které texty obsahují, spolu s jejich ideologickým zázemím.

⁸¹ Připomínáme, že zdrojových oblastí je mnoho. Výsledný obraz ideologického prostředí, které se odráží v analyzovaném diskurzu, je proto mnohem více plastický, než jak by se mohlo zdát z námi uvedeného příkladu.

Po sestavení empirického korpusu (články The Economist v uvedeném období) autorka provádí první čtení, ve kterém identifikuje klíčová slova a k nim příslušné kódy. Jsou jimi budování armády, ruská převaha, riskování války, rozmístění střel, obnova rovnováhy, pravděpodobnost války, zastrašení a mír. Tyto pojmy autorka hermeneuticky zapojuje do kontextu celého korpusu. Na základě toho sestavuje diagram, ve kterém znázorňuje hierarchii těchto pojmů. Vyplývají z něj dvě klíčová sdělení: (1) Rusko dosáhlo vojenské převahy, a proto (2) Západ musí za účelem uchování míru obnovit rovnováhu (Schäffner 1995: 75–77).

Diagram č. 1: Hierarchie pojmů v analýze Ch. Schäffner

Zdroj: Schäffner 1995: 77

Z uvedeného plyne možnost rekonstrukce diskurzu, v jehož středu se nachází koncept rovnováhy. Právě od něj se odvíjejí ostatní pojmy. Rovnováha je zde metaforickým výrazem, konkrétně imaginativním pojmem, který se vztahuje

k empirickému pojmu váha (ve smyslu dvouramenné váhy – přístroje pro měření hmotnosti) tvořícím jeho zdrojovou oblast. Empirický pojem vah evokuje stav, kdy zvýšení hmotnosti na jednom rameni vyvolává potřebu dorovnat hmotnost na druhém rameni tak, aby byl obnoven původní rovnovážný stav. Přeneseno do politické reality eskalace studené války to znamená, že na rozmístění raket ze strany jednoho státu musí být odpovězeno ekvivalentním aktem ze strany druhého státu. Stav rovnováhy má pak, podle zjištěných souvislostí mezi pojmy, vést k zachování míru. Výsledný metaforický pojem, se kterým operují texty, tedy zní ROVNOVÁHA JE MÍR. Tento pojem je propojen s dalšími v textu přítomnými metaforami, hojně přítomné jsou např. stavební metafora (např. NATO JE PILÍŘ) aj. (Schäffner 1995: 78–83).

Celá množina metafor dohromady tvoří koherentní metaforický systém, který autorka interpretuje jako určitý styl myšlení a argumentace. Proto, abychom mu porozuměli, je potřeba jej zapojit do společenského a politického kontextu dané doby. To autorka provádí v explanační části, ve které se soustředí na skrytý význam hlavního metaforického pojmu. Důležitá otázka zní, co se diskurzivně skrývá pod pojmem mír? Všechny přítomné metaforické pojmy totiž odkazují k dichotomické realitě, tj. k neustálému rozdělení světa na dva póly. Stejně jako mají váhy pouze dvě ramena, tak i v mezinárodně-politické situaci je možné participovat pouze v jednom z mocenských bloků. Tento stav bipolarity evokuje stabilitu a jistotu v opozici vůči nejistotě multipolárního světa. Stabilita je tedy oním klíčovým referenčním bodem, ke kterému se vztahuje mír. Proto Schäffner dochází k závěru, že pojem rovnováha je více než s pojmem mír spojen s pojmem stabilita. Odkrývá tím hlavní metaforu diskurzu, která zní ROVNOVÁHA JE STABILITA (Schäffner 1995: 81–87).

Celkově shrnujeme, že Schäffner ve své studii odhalila jádro politického diskurzu, resp. diskurzu prezentovaného ve vybraném médiu, ve kterém se politici snažili o podání vlastní vize světa (Schäffner 1995: 91). Analyzovaný diskurz nebyl zjevný ve všech svých aspektech, protože koncepty, které obsahoval, byly

formulovány v metaforické řeči, která nutně potlačila některé jeho významy. Analýza metafor odhalila tyto skryté významy a připravila tak pole pro politologickou kritickou reflexi daných konceptů, která podle zjištění naší práce umožňuje přenesené významy zkoumat.

3.5.3 Petr Drulák: Metafory studené války

Petr Drulák se ve své práci *Metafory studené války*⁸² zabývá různými variacemi interpretace konkrétní historické éry. Studená válka jakožto latentní konflikt mezi dvěma velmocemi tehdejšího bipolárního světa sváděla k rozdílným výkladům ze strany politiků, historiků, politologů i umělců. Při jejím výkladu velmi záleželo na hodnotovém zatížení daného interpreta. Logicky tedy texty, které o studené válce pojednávaly, obsahovaly též ideologické diskurzy. Základním důvodem k existenci rozdílu ve výkladech bylo zásadně odlišné sociální a politické prostředí tvořící kontext daných interpretací. V takto odlišných prostředích byly též (re)produkovány odlišné metafory, které spoluurčovaly obsah, a tím i význam a smysl studené války (srov. Drulák 2009: 7).

Prvním krokem samotné analýzy je sestavení empirického korpusu, který u Druláka sestává z textů rozdělených podle logiky tématu do dvou částí, které lze pracovně nazvat jako americkou a sovětskou. V těchto částech pak korpus obsahuje data ze tří sociálních polí – politického, teoreticko-vědeckého a uměleckého. Konkrétním obsahem jsou díla historiků, politologů a umělců reprezentujících hlavní myšlenkové směry⁸³. Klíčem k výběru konkrétních autorů je frekvence citování jejich děl v odborné literatuře.

Ve druhém kroku (kódování) dochází k identifikaci metaforických pojmů a jejich kontextů. Např. v díle amerického tradicionalisty Graebnera se vyskytují

⁸² Celým názvem *Metafory studené války – Interpretace politického fenoménu*.

⁸³ U historiků se jedná o tradicionalismus, revizionismus, postrevizionismus, korporativismus a neotradicionalismus. V oblasti politologie je zkoumán realismus, geopolitika, scientismus, neomarxismus, kritická teorie a poststrukturalismus. V prostředí SSSR/RF je k těmto směrům přidán diplomatický marxismus-leninismus. V oblasti umění byli autorem vybráni autoři tematizující studenou válku v literatuře a kinematografii.

metafory SSSR JE PODEZŘÍVAVÝ A NEÚSTUPNÝ AGRESOR a USA JE ZÁSADOVÝ, LEČ NAIVNÍ IDEALISTA. Na druhou stranu se v díle ruského kolektivu autorů s názvem Dějiny diplomacie, objevují metafory SSSR JE OSLABENÝ, ALTRUISTICKÝ AKTÉR a USA JSOU AGRESIVNÍ FINANČNÍ OLIGARCHIE (Drulák 2009: 164, 231). Tabulka č. 2 ukazuje příklad dalších identifikovaných metafor.

Tabulka č. 2: Příklady metafor SSSR a USA

Prostředí	Směr či autor	Metafora SSSR	Metafora USA
USA	Tradicionalismus	Neústupný a podezřívavý agresor	Zásadový, leč naivní idealista
	Revizionismus	Vyčerpané osoby: pragmatik, skeptik, revolucionář	Tragický hrdina
	Realismus	Úskočný, agresivní, iracionální tyran	Demokratická velmoc
	Neomarxismus	Periferní hráč	Kapitalistický hegemon
	Graham Green	Brutální a bezohledný hráč	Humánní hráč nucený protihráčem k bezohlednosti
SSSR/RF	Marxismus-leninismus	Oslabený, altruistický aktér	Agresivní finanční oligarchie
	Sovětsko-americký revizionismus	Smířlivý Stalin	Omezený antikomunista Truman
	Vladimir Majakovskij	Obr Ivan, agresivní superhrdina budoucnosti	Obr Wilson, dekadentní vykořisťovatel

Zdroj: Drulák 2009: 164, 231, 266

Díky identifikovaným metaforám může autorova analýza zmapovat diskurzy v jednotlivých oblastech. Postupně dochází k rozboru jednotlivých děl, ve kterých jsou metaforické pojmy hierarchizovány a dávány do hermeneutického kontextu. Analyzované metaforické pojmy mají jako cílovou oblast určeny tři kódy: SSSR, USA a jejich vzájemný vztah. Rozdíl v jednotlivých textech spočívá v propojení těchto pojmů

s odlišnými zdrojovými oblastmi (Drulák 2009: 112). V interpretační části se pak autor věnuje uceleným výkladům jednotlivých textů a jejich hlediskům. Vyplývá z ní potvrzení jasného rozdílu v analyzovaných diskurzích.

Finálním bodem práce je vysvětlení role odhalených metafor studené války. Interpretace konkrétních metaforických pojmů z oblasti historie, politologie a umění je propojena s politickým kontextem, se kterým interaguje. Jinými slovy „[...] vědecká a umělecká pole interpretují činy pole politického“ (Drulák 2009: 270). Ještě důležitější je ovšem to, že je tento vztah obousměrný, tedy že političtí aktéři využívají vědeckých a uměleckých děl jako instrumentů politického boje, což jasně plyne z rozdílu v americkém a sovětském/ruském zázemí. Autor tak dospívá k hlavnímu výstupu jeho analýzy metafor, kterým je rozšíření typologie interpretace studené války, postavená na provázanosti vědeckých a uměleckých interpretací s vlivem politického prostředí (Drulák 2009: 279).

Stejně jako u výše shrnutých prací, i Drulákova analýza metafor souvisí s naším pojetím. K historickým, politologickým a uměleckým výkladům přistupuje jako k fenoménům, kterým je rozuměno intersubjektivně a v určitém společenském kontextu. Tyto fenomény jsou nejprve interpretovány z jasně definovaných hledisek a analýza metaforických pojmů, obsažených v textech, postupuje v hermeneutickém dialogu mezi analyzovanými jednotlivostmi a celkovým kontextem.

4. Závěr

Tato práce pojednává o roli přenesených významů v textových analýzách a zabývala se otázkou univerzality analýzy metafor jako výzkumné sociálněvědní metody a taktéž samotné metafory jakožto konceptu. Práce byla založena na poststrukturalistickém paradigmatu. Nejprve bylo třeba rozvinout konstruktivní kritiku pozitivismu ve vztahu ke zkoumanému konceptu a následně jsme rekonstruovali hermeneutický přístup k epistemologickým souvztažnostem textu a k textové analýze. Z tohoto přístupu plyne, že text má celou paletu významů, přičemž některé jsou nezjevné a mohou být přenášeny a skrývány. Experiencialistická teorie metafor pak pojednává o charakteristice řeči a o tom, jakou roli v ní hrají přenesené významy. Dospívá k tomu, že slova a věty nemají významy neměnné a dané, ale naopak, že tyto významy se mění a přenášejí v závislosti na kontextu promluvy. V textech, které zkoumají politologové, ať už jde o politické programy nebo politické teorie, se proto objevují výrazy, které jsou ekvivalentní výrazům z jiných oblastí lidské zkušenosti, čímž pádem dané promluvy nabývají nového a specifického významu.

Na tomto základě jsme podali operacionalizaci stěžejních pojmů, tedy metafor, hermeneutického kruhu, horizontu, rozumění, promluvy, textu, významu, smyslu a kontextu. Následně jsme přistoupili ke kritické reflexi analýzy metafor, ve které jsme předložili postup odpovídající hermeneutickému přístupu se zaměřením na to, jak může zkoumaná metoda přispět politologickému výzkumu, a na to, jak můžeme tuto metodu obohatit, aby jako koncept konvenovala právě s námi vyloženým přístupem.

Viděli jsme, že hermeneuticky pojatý postup analýzy metafor je v politologii aplikovatelný na celou škálu problémů. Je tomu tak díky jeho schopnosti odkrýt významy promluv, které mohly být vědomě i nevědomě zastřeny, případně i koroborovat předkládaný významový obsah promluv. Analýza metafor je schopna vysvětlit tyto významy tak, že odkryje, kde a jakým způsobem jsou využívány, jak jsou přenášeny a jak je s nimi (záměrně i nezáměrně) manipulováno. Avšak k tomu,

abychom mohli výstupy analýzy metafor v politologických výzkumech považovat za vědecky relevantní, bylo potřeba posoudit to, do jaké míry jsou její postupy a taktéž možné výstupy konzistentní, a jaké poznání přinášejí.

V úvodu práce jsme stanovili následující výzkumné otázky. Je analýza metafor v sociálněvědním výzkumu z hlediska poststrukturalismu univerzálně použitelnou metodou a v jakém smyslu? Jaké metodologické podmínky analýzy metafor v sociálněvědním výzkumu mají být stanoveny tak, aby tento koncept odpovídal námi zvolenému hermeneutickému přístupu? Odpovědi na tyto výzkumné otázky jsou následující. Analýza metafor je v sociálněvědním výzkumu z hlediska poststrukturalismu univerzálně použitelnou metodou, pakliže vlastní výstupy chápe jako parciálně objektivní, tj. objektivní vždy vůči konkrétnímu analyzovanému kontextu. Metodologické podmínky konceptu analýzy metafor, které výzkumu s aplikací analýzy metafor poskytují vnitřní logickou koherenci vzhledem k hermeneutickému přístupu, spočívají v několika bodech: (1) v hermeneutickém chápání předmětu výzkumu jakožto fenoménu, (2) v explicitním stanovení hlediska tohoto výzkumu, (3) v postupu analýzy hermeneutickou spirálou, (4) v přijetí experiencialistického chápání objektivity, (5) v uznání teorie metafory jako přeneseného významu, a tudíž zároveň v odmítnutí pozitivistické teorie metafory jako homonymie.

Díky hlavnímu analytickému výstupu naší práce lze konstatovat, že hermeneuticky pojatá analýza metafor pracuje s parciální objektivitou, díky které je schopna vysvětlit dílčí výzkumné otázky z explicitně stanoveného úhlu pohledu. Přínos této práce tedy spočívá v obohacení analýzy metafor o redefinici objektivity, se kterou operuje. Tím pádem naše práce přispívá k lepšímu využití metody analýzy metafor v politologii, která je jako obor typicky multiparadigmatická a výstupy jejích výzkumů je nutné uvažovat vždy v určitých kontextech. Konkrétně došlo k zpřesnění podmínek, v rámci kterých je výzkum s využitím analýzy metafor a jeho výstupy možné považovat za univerzální. Podmínky univerzality analýzy metafor tudíž

spočívají v jasném stanovení toho, z jakého úhlu pohledu a vůči jakému kontextu daný výzkum vykládá sociální realitu. Politologie díky tomuto zpřesnění filosofické báze analýzy metafor může využít tuto metodu tak, aby konvenovala poststrukturálnímu paradigmatu. Díky tomu ji lze využít na zodpovězení dílčích výzkumných otázek týkajících se přenosu významu v promluvách, ve kterých se mohou odrážet zájmy konkrétních aktérů či politicko-ideologické diskurzy.

5. Literatura

- Anderson, R. D. (2004). The Casual Power of Metaphor: Cueing Democratic Identities in Russia and Beyond. In: Beer, F.-A., De Landtsheer, Ch. et. al.: *Metaphorical World Politics*. East Lansing, Michigan State University Press, 91–110.
- Arendt, H. (2013). *Původ totalitarismu I-III*. Praha, OIKOYMENH.
- Aristoteles (1996). *Poetika*. Praha, Svoboda.
- Aristoteles (2018). *Kategorie*. Praha, OIKOYMENH.
- Bartleby (2018). *Inaugural Addresses of the Presidents of the United States* (<https://www.bartleby.com/124/>, 30. 3. 2019).
- Beneš, V. (2008). Diskursivní analýza. In: Drulák, P., *Jak zkoumat politiku* (Praha, Portál), 92–124.
- Bennett, A., Elman, C. (2007). Qualitative Methods. The View From the Subfields. *Comparative Political Studies* (40) 2, 11 –121.
- Blecha, I. (2004). *Filosofie*. Olomouc, Nakladatelství OLOMOUC.
- Blecha, I. (2007). *Proměny fenomenologie: Úvod do Husserlovi filosofie*. Praha, Triton.
- Blecha, I. a kol. (2002). *Filosofický slovník*. Olomouc, Nakladatelství OLOMOUC.
- Brown, G., Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. London, Cambridge University Press.
- De Landtsheer, Ch., De Vrij, I. (2004). Talking about Srebrenica and Dutchbat. How Metaphors Change During Crisis. In: Beer, F.-A., De Landtsheer, Ch. et. al.:

Metaphorical World Politics. East Lansing, Michigan State University Press, 163–192.

Drulák, P. (2008). Analýza metafor. In: Drulák, P., *Jak zkoumat politiku* (Praha, Portál), 125–148.

Drulák, P. (2009). *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha, Portál.

Fedina, M. (2011). Metafory v politickém diskurzu Václava Klause. *E-Polis*. 19. 11. 2011 (<http://www.e-polis.cz/clanek/metafory-v-politickem-diskurzu-vaclava-klause.html>, 27. 3. 2019).

Flanik, W. (2017). Analogies and Metaphors and Foreign Policy Decision Making. In: Cameron, T., *The Oxford Encyclopedia of Foreign Policy Analysis* (London, Oxford University Press).

Foucault, M. (2016). *Archeologie vědění*. Praha, Herrmann & synové.

Fridmanová, M. (2005). Paul Ricoeur: Problém interpretácie a porozumenia. *FILOZOFIA* 60(3), 192–197.

Gadamer, H.-G. (1994). *Problém dějinného vědomí*. Praha, FILOSOFIA.

Gadamer, H.-G. (1998). Jazyk jako médium hermeneutické zkušenosti. *Filosofický časopis* 46 (4), 597–603.

Gadamer, H.-G. (2000). Text a interpretace. *Reflexe* 2000 (21), 5–35.

Gadamer, H.-G. (2010). *Pravda a metoda I: Návys filosofické hermeneutiky*. Praha, Triáda.

Gadamer, H.-G. (2011). *Pravda a metoda II: Dodatky / Rejstříky*. Praha, TRIÁDA.

- Gibbons, M. T. (2006). Hermeneutics, Political Inquiry, and Practical Reason: An Evolving Challenge to Political Science. *American Political Science Review* (100) 4, 56–571.
- Grondin, J. (2011). *Úvod do hermeneutiky*. Praha, OIKOYMENH.
- Hájek, M. (2014). *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha, SLON.
- Heidegger, M. (2018). *Bytí a čas*. Praha, OIKOYMENH.
- Hume, D. (2015). *Pojednání o lidské přirozenosti: Kniha 1. Rozum*. Praha, Togga.
- Husserl, E. (2015). *Idea fenomenologie*. Praha, OIKOYMENH.
- Hušek, V. (2003). *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*. Svitavy, Trinitas.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London, PALGRAVE MACMILLAN.
- Chilton, P., Lakoff, G. (1995). Foreign Policy by Metaphor. In: Schäffner, Ch., Wenden, A. et al., *Language and Peace* (Aldershot, Dartmouth), 37–60.
- Johnson, J. B., Reynolds, H. T. (2008). *Political Science Research Methods*. Washington, CQ Press.
- Kuhn, K. (2008). *Struktura vědeckých revolucí*. Praha, OIKOYMENH.
- Lakoff, G. (1996). *Moral Politics: What Conservatives Know Than Liberals Don't*. Chicago, Chicago University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2002). *Metafory, kterými žijeme*. Praha, Host.
- Lakoff, G., Nunez, R. (2001). *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind brings Mathematics into Being*. New York, Basic Books.

- Little, R. (2007). *The Balance of power in international relations: Metaphors, Myths and models*. London, Cambridge University Press.
- Marks, M. (2018). *Revisiting Metaphors in International Relations Theory*. New York, Palgrave Macmillan US.
- Mert, J., Hejnal, O. (2013). Metafory, bezdomovci a média. Metodologický nástin využití analýzy metafor a podpůrného softwaru (MAXQDA a ANTCONC). *Antropowebzin* 2013 (4), 145–154.
- Moran, D. (2000). *Introduction to phenomenology*. New York, Routledge.
- Parusniková, Z. (2007). *Rozum, kritika, otevřenost: Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha, Filosofia.
- Pavelka, J. (1982). *Anatomie metafory*. Brno, Blok.
- Pechar, J. (2007). *Problémy fenomenologie. Od Husserla k Derridovi*. Praha, FILOSOFIA.
- Popper, K. R. (2011). *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha, OIKOYMENH.
- Popper, K., R. (1997). *Logika vědeckého zkoumání*. Praha, OIKOYMENH.
- Ricoeur (1989). *Výbor z kratších studií*. Praha, OIKOYMENH.
- Ricoeur, P. (1970). *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*. New Haven and London, Yale University Press.
- Ricoeur, P. (1993). *Život, pravda, symbol*. Praha, OIKOYMENH.
- Ricoeur, P. (1997). *Teória interpretácie: Diskurz a prebytok významu*. Bratislava, Archa.
- Ricoeur, P. (2000). *Čas a vyprávění I*. Praha, OIKOYMENH.

- Ricoeur, P. (2004a). *Úkol Hermeneutiky. Eseje o hermeneutice*. Praha, FILOSOFIA.
- Ricoeur, P. (2004b). *The Rule of Metaphor. The creation of meaning in language*. London, Routledge.
- Ricoeur, P. (2007). *Čas a vyprávění III*. Praha, OIKOYMENH.
- Saussure, F. (1996). *Kurz obecné lingvistiky*. Praha, Academia.
- Schäffner, Ch. (1995). The „Balance“ metaphor in Relation to Peace. In: Schäffner, Ch., Wenden, A. et al., *Language and Peace* (Aldershot, Dartmouth), 75–92.
- Sokol, J. (2010). *Slovník filosofických pojmů*. Praha, Vyšehrad.
- Stulík, O. (2013). Analýza dělnických listů. *Rexter* 2013 (1), 35–70.
- Stulík, O. (2015). Sociologická hermeneutika a metafory v sociálněvědním výzkumu: problém demarkace konkrétního empirického a konkrétního imaginativního pojmu. *E-LOGOS* 22 (1), 92–102.
- Stulík, O. (2016). *Liberální demokracie (ne)rozumu: Popper a ti druzí v analýze metafor*. Praha, CDK.
- Stulík, O. (2017). *Moudrý, rozumný, či racionální politik? Renesanční odkazy D. E. Rotterdamského a N. Machiavelliho*. Praha, CDK.
- Stulík, O. (2017). Rámování bezpečnosti v analýze metafor: Příklad politické strany Úsvit – Národní Koalice. *Bezpečnostné fórum 2017. Zborník vedeckých prác*. 2017, 485–494.

6. Resumé

The topic of this work is the possibility of using textual analysis of transferred meanings in political science with a focus on metaphor analysis. It is a methodological reflection of this instrument and a reflection of the concept of metaphor itself. We presented two basic approaches to text analysis: positivist and hermeneutic. We presented certain limits to positivism and introduced hermeneutics as our initial scientific approach. We reconstructed hermeneutics based on the work of several prominent authors, such as Johann Martin Chladenius, Friedrich Schleiermacher, Wilhelma Dilthey, Edmund Husserl and Martin Heidegger. But the core of our interest was Hans-Georges Gadamer and Paul Ricoeur. By qualitative content analysis in the hermeneutic spiral, we analyzed their texts and, according to keywords, reconstructed their approach. Subsequently, we focused on the ontology of the metaphor based on the works of George Lakoff and Mark Johnson and we operationalized the metaphor for its use in text analysis.

Our particular research problem was the question of the universality of metaphor analysis. We assumed that positivism worked with a certain concept of objectivity identical to universal applicability and reproducibility. However, the positivist understanding of objectivism is problematic in terms of our approach. The aim of the thesis was therefore to evaluate the universality with which metaphor analysis works. Our finding is that the analysis of metaphors is a universally applicable method in the field of political science research from the point of view of poststructuralism, if it understands its own outputs as partially objective, i.e. objective always against the particular analyzed context. Therefore, we have proposed five methodological conditions for the concept. As a result, the hermeneutically conceived metaphor analysis works with partial objectivity, which makes it possible to explain partial research questions from an explicitly defined point of view. The contribution of this work is to refine the conditions of application of the method in the field of political science.